

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ _____ ” _____ 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему:

**ВІДБУДОВА ТА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВИХ
ПІДПРИЄМСТВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
40-Х – 60-х рр. ХХ ст.**

Керівник:

д. і. н., професор

Котляр Юрій Вадимович

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

директор Одеського археологічного
музею НАН України,

к. і. н., доцент

Піструїл Ігор Володимирович

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав:

студент VI курсу групи 634 М

Талько Юрій Ігорович

(П.І.Б.)

Спеціальності:

032 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

Миколаїв – 2024 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

<u>Інститут, факультет, відділення</u>	<u>факультет політичних наук</u>
<u>Кафедра, циклова комісія</u>	<u>кафедра історії</u>
<u>Рівень вищої освіти</u>	<u>другий (магістерський)</u>
<u>Спеціальність</u>	<u>032 «Історія та археологія»</u>

(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

_____ 2023 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Тальку Юрію Ігоровичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Відбудова та розвиток промислових підприємств Півдня України в другій половині 40-х – 60-х рр. ХХ ст.

керівник роботи: Котляр Юрій Вадимович, д.і.н., професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від
«11» жовтня 2023 року № 184

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) «02» лютого 2024 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури, додатки (якщо є).

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) згідно з планом кваліфікаційної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) не планується

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Котляр Ю.В.		
Розділ 1	Котляр Ю.В.		
Розділ 2	Котляр Ю.В.		
Розділ 3	Котляр Ю.В.		
Висновки	Котляр Ю.В.		

7. Дата видачі завдання 26.09.2022**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до кваліфікаційної роботи	жовтень 2023	
2.	Розділ 1. Історіографія, джерельна база, методологія	жовтень 2023	
3.	Розділ 2. Відбудова промисловості Півдня України після Другої світової війни	листопад 2023	
4.	Розділ 3. Стан промислового виробництва в другій половині 50-х – 60-х рр. ХХ ст.	листопад 2023	
5.	Висновки	грудень 2023	
6.	Переддипломна практика	22.01 – 04.02. 2024	
7.	Оформлення списку використаних джерел та літератури, додатків	січень 2024	
8.	Попередній захист	02.02.2024	
9.	Рецензія на дипломну роботу	09.02.2024	
10.	Захист дипломної роботи		

Студент

(підпис)

Талько Ю. І.

(прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис)

Котляр Ю. В.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ	10
1.1. Історіографія проблеми	10
1.2. Джерельна база	20
1.3. Методологія та методи дослідження	25
РОЗДІЛ 2. ВІДБУДОВА ПРОМИСЛОВОСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	30
РОЗДІЛ 3. СТАН ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 50-х – 60-х рр. ХХ ст.	49
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	87
ДОДАТКИ	95

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Промислове виробництво – одна з найголовніших ланок національної економіки, яка забезпечує життєві інтереси країни, її економічну безпеку, соціальний та культурний рівень життя народу. Південно-Східний регіон України по праву вважається серцем промисловості нашої держави. Лише у промисловому виробництві Півдня створюється близько 30 % внутрішнього валового продукту. У галузях промисловості зайнято близько 27 % працездатного населення. На них припадає близько 33 % основних виробничих фондів. Промисловість також є активним агентом зовнішньої торгівлі України.

Роки після Другої світової війни для нашої країни – важкий та суперечливий період історії, який оточений величезною кількістю міфів. Як відомо, в СРСР закладалися нові економічні і політичні основи країни, змінювався курс зовнішньої політики, відбувалися корінні зміни в суспільстві. І лише після розпаду СРСР багато розсекречених даних стали доступні для учених-істориків і дозволили по-новому поглянути на факти, явища і події тих років. У зв'язку із посиленням інтересу науковців до історичного минулого, з'являються дослідження і публікації, які переосмислюють знання, проблеми, знімають відкриті питання та відповідають на запити суспільства.

У період державної розбудови відбувається розвиток суспільного інтересу до історії України у всій її багатогранності. Не винятком є й історія окремих економічних галузей, оскільки в основі суспільних явищ знаходяться саме економічні відносини, які формуються в процесі виробництва. До того ж, роки державної незалежності свідчать про гостру необхідність пізнання історичних засад формування національної економіки, впровадження ефективного механізму управління народногосподарським комплексом взагалі та окремими галузями зокрема.

Усвідомлення й узагальнення досвіду промислового розвитку окремих регіонів, зокрема Півдня України у другій половині 40-х – 60-х рр. ХХ ст., має наукове і практичне значення. Дослідження процесу становлення промисловості Півдня України дасть можливість дослідити і глибше усвідомити як загальні закономірності розвитку промислової сфери, так і специфічні умови її практичного здійснення, зважаючи на історичне минуле регіону. Розгляд регіональної економічної історії не тільки допоможе більш детально дослідити сучасні економічні процеси, визначити варіанти та альтернативні шляхи розвитку на майбутнє, а й сприятиме більш ефективній реалізації процесів децентралізації влади.

Неослабний інтерес до подій повоєнної історії пояснюється ще й тим, що її вивчення і об'єктивне висвітлення дозволяє глибше осмислити уроки та приймати зважені рішення, щодо розв'язання політичних, економічних та ідеологічних проблем сучасності. Історичний досвід з відбудови промисловості є безцінним джерелом формування історичної свідомості народу сучасної України. Звідси виникає необхідність всебічного дослідження повоєнної відбудови промисловості Півдня України та перегляду стандартно заідеологізованих оцінок діяльності підприємств.

Війна росії проти України суттєво зменшила рівень української промисловості шляхом знищення або військової окупації ключових промислових об'єктів. Станом на 5 вересня 2022 р., за оцінками KSE, збитки сектора промисловості та бізнес-послуг сягнули \$ 9,7 млрд. Основні українські виробничі об'єкти, такі як Металургійний комбінат «Азовсталь» в Маріуполі або Сєверодонецький хімічний завод «Азот» були зруйновані. Водночас багато інших підприємств усіх типів були пошкоджені внаслідок їх розташування у великих стратегічних містах або поблизу них¹.

Тому на порядку денному стоїть питання відбудови промисловості України. Зусилля з нової відбудови створюють унікальну можливість для

¹ Передумови повоєнної відбудови української промисловості. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/21-10-22/>

підвищення виробничого потенціалу України та залучення іноземного капіталу до трансформації промислового сектора через розвиток сектору виробництва, «зелену» модернізацію та трансфер сучасних технологій. Очікується, що відбудова закладе основу для довгострокового зростання та сприятиме більш тісній інтеграції України у світову економіку. У зв'язку з цим, на переконання автора, звернення до історичного досвіду може допомогти подолати кризові явища в сучасній Україні і швидше відновити і покращити рівень розвитку промислового виробництва.

У зв'язку з викладеним вище, можна цілком обґрунтовано говорити про актуальність дослідження із соціально-економічної історії розглянутого нами періоду. Це в свою чергу продиктовано і процесами розвитку та апробації нової вітчизняної моделі соціально-економічного устрою українського суспільства, коли з'являється необхідність вироблення нових технологій і науково-обґрунтованих програм соціально-економічного розвитку держави та окремих регіонів у ній. Аналіз регіональної специфіки названих вище процесів, що історично склалися, підсилює актуальність теми дослідження.

Об'єкт дослідження: історія розвитку промисловості Півдня України у другій половині 40-х – 60-х рр. ХХ ст.

Предмет дослідження: відбудова і початок діяльності підприємств важкої і легкої промисловості Півдня України у другій половині 40-х – 60-х рр. ХХ ст.

Метою дослідження є комплексний науковий аналіз особливостей відбудови і початку розвитку підприємств важкої і легкої промисловості Півдня України. Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язати такі **завдання:**

- проаналізувати та систематизувати існуючу літературу з означеної проблеми, визначити інформаційні можливості використаних джерел;
- охарактеризувати процес відбудови промислових об'єктів у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст.;

– розглянути процес розвитку промисловості Півдня України у другій половині 50-х – 60-х рр. ХХ ст.

Хронологічні межі роботи включають другу половину 40-х – 60-ті рр. ХХ ст. Нижня межа обумовлена тим, що відбудова промисловості розпочалась з моменту визволення південного регіону України, весною 1944 р., від тимчасової окупації фашистськими загарбниками, і тривала до кінця п'ятої п'ятирічки. Верхня межа визначена модернізаційними процесами радянської суспільно-економічної системи в період М. Хрущова та соціально-економічним курсом, проголошеним брежнєвським керівництвом.

Територіальні рамки дослідження охоплюють південно-західний регіон України, а саме – сучасні адміністративно-територіальні кордони Миколаївської, Одеської та Херсонської областей.

Методологічна основа дослідження базується на принципах історичного пізнання: історизм, об'єктивність, системність в оцінці соціально-економічних процесів. У процесі дослідження були використані такі загальнонаукові та загальноісторичні методи, як метод синтезу та аналізу, логічний, структурно-функціональний, конкретно-пошуковий, проблемно-хронологічний, та порівняльно-історичний.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена метою і завданнями, визначеними проблематикою роботи. Автором зроблено спробу дати об'єктивне, незаангажоване пояснення як вже відомих, так і нововиявлених явищ та фактів відновлення та розвитку промисловості Півдня України у другій половині 40-х – 60-х рр. ХХ ст.

Практичне значення наукової роботи полягає в тому, що результати проведеної роботи можуть бути використані під час розроблення навчальних посібників, спецкурсів, для створення узагальнюючих праць з історії української науки та історичного краєзнавства. Висновки дослідженого матеріалу можна враховувати в ході сучасної відбудови промисловості Півдня України за наслідками російсько-української війни 2022–2023 рр.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили та доповідалися на міжнародних наукових конференціях «Європейський союз і Україна: передісторія, історія, сучасність» та «Становлення сучасної Української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття = The Formation of the Modern Ukrainian State: The Role of European Values in the Formation of Democratic Life» в рамках реалізації міжнародного проєкту Еразмус+ за напрямком Модуль Жана Моне «Імплементация європейських цінностей як базис демократії в Україні»².

Структура дипломної роботи: вступ, три розділи основної частини, висновки, список використаних джерел та літератури (101 найменування), додатки. Повний обсяг дипломної роботи становить 100 сторінок, обсяг основного тексту – 86 сторінок.

² *Талько Ю. І.* Відбудова промисловості Півдня України: історичні аналогії. Європейський союз і Україна: передісторія, історія, сучасність: Міжнар. наук. конф. 16 червня 2023 р.: тези / Чорном. нац. ун-т імені Петра Могили, Україна. Миколаїв: Вид-во Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, 2023. С. 200-202; *Талько Ю. І.* Історичний досвід відбудови Півдня України. Становлення сучасної Української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття = The Formation of the Modern Ukrainian State: The Role of European Values in the Formation of Democratic Life: міжнар. наук. конф. в рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»: тези. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. С. 194-196.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Історіографія проблеми

В історіографії проблеми відбудови та розвитку промислових підприємств Півдня України можна виділити два періоди, визначених специфікою суспільно-політичної атмосфери, у якій доводилося працювати історикам: радянська історіографія (50-ті – кінець 80-х рр. ХХ ст.) та сучасна українська історіографія (початок 1990-х рр. – до сьогодення). Окрему групу досліджень складає зарубіжна історіографія.

Радянська історіографія, зважаючи на те, що в СРСР панувала тоталітарна система управління, коли всі сфери життя суспільства перебували під постійним державним контролем, вирізнялася ідеологічною заангажованістю й тенденційністю. Розвиток Півдня розглядався виключно в контексті історії радянської України. У цей час виходить низка комплексних досліджень як з історії України в цілому, так і щодо питань розвитку промисловості в післявоєнний період: «Історія народного господарства УРСР»³, «Історія робітничого класу»⁴ та багатотомне видання «Історія Української РСР»⁵. В третьому томі «Історії народного господарства УРСР» особливий інтерес викликає критичний аналіз першого періоду 60-х рр. ХХ ст., який традиційно пов'язують із діяльністю М. Хрущова. Обґрунтовано здобутки в певних галузях, наприклад важкій промисловості; проаналізовано

³ Історія народного господарства Української РСР: У 3-х т., 4-х кн. Т. 3. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті рр.). Кн. 2. Соціалістична економіка в 60-80-ті роки. Київ: Наукова думка, 1987. 439 с.

⁴ Історія робітничого класу РСР. Київ: Наукова думка, 1967. 567 с.

⁵ Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн., Т. 8. Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті рр.). Кн. 1. Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945–50-ті роки). Київ: Наукова думка, 1979. 390 с.; Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн., Т. 8. Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті рр.). Кн. 2. Українська РСР в період розвинутого соціалізму і будівництва комунізму (кінець 50-х–70-ті рр.). Київ: Наукова думка, 1979. 698 с.

заплановані показники та спроби їх реалізації щодо прискорення соціально-економічного розвитку СРСР і зокрема УРСР; обставини, що зумовили проголошення нового курсу; подано характеристику окремих етапів запланованих соціально-економічних перетворень; розкрито шляхи зміцнення та вдосконалення господарського механізму республіки. У книзі «Історія Української РСР» на основі марксистсько-ленінських методологічних засад дослідження історії України, виділено основні етапи становлення та функціонування, зроблено короткий огляд форм і методів соціально-економічного розвитку. Багатотомне видання є прикладом заідеологізованості, але водночас сприяє можливості показати деякі аспекти ведення внутрішньої політики радянським керівництвом.

Загальний стан економіки аналізували дослідники Т. Дерев'янкін⁶, Б. Лановик⁷, В. Ковальчук⁸. На їх думку, лейтмотивом розвитку країни в зазначений період стала відбудова та перманентне реформування основних засад економіки в напрямі формування певного співвідношення між директивними та економічними методами управління. У роботах Т. Дерев'янкін «Промисловий переворот на Україні: питання теорії та історії»⁹ і колективній праці «Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті рр.)»¹⁰ звертається увага на питання розвитку та стану промисловості УРСР. У роботі Т. Дерев'янкін та С. Кульчицького «Економічний розвиток Радянської України 1917–1970 рр.»¹¹ на основі архівних, статистичних матеріалів, численної наукової літератури відображається розвиток

⁶ Дерев'янкін Т. І. Відродження і спроби перебудови радянської економіки у післявоєнний період (1946–1991 рр.) // Актуальні проблеми економіки: науковий економічний журнал. 2009. № 7. С. 3–14.

⁷ Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу. Київ: Вікар. 2005. 486 с.

⁸ Ковальчук В. М. Історія економіки та економічної думки. Київ: Знання, 2008. 647 с.

⁹ Дерев'янкін Т. І. Промисловий переворот на Україні: питання теорії та історії Київ: Наукова думка, 1975. 280 с.

¹⁰ Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті роки): Кн. 2. Соціалістична економіка в 60-80-ті роки. Київ: Наукова думка, 1987. 439 с.

¹¹ Дерев'янкін Т. І., Кульчицький С. В. Економічний розвиток Радянської України. 1917–1970. Київ: Наукова думка, 1970. 115 с.

промисловості радянської України. У зазначених працях проаналізовано стан основних галузей важкої, легкої, харчової промисловості, досліджено окремі аспекти економічного життя УРСР, зокрема машинобудування, паливно-енергетичного комплексу, формування нових напрямків хімічної переробки, промисловості будівельних матеріалів.

Важливі акценти розвитку Півдня знайшли відображення на сторінках багатотомної «Історії міст та сіл Української РСР» (області Миколаївська, Одеська та Херсонська)¹². Певного висвітлення знайшла проблематика розвитку міст та районів у досліджуваний період. Зокрема, аналізуються соціально-економічні аспекти розвитку господарства.

До числа перших ґрунтовних досліджень, присвячених відбудові промисловості республіки, у тому числі південних областей, слід віднести монографічну працю М. Буцька і О. Масного¹³, у якій представлено багато нових фактів, які характеризують стан важкої промисловості УРСР напередодні війни та після її визволення, процес відбудови найважливіших промислових центрів республіки, трудові звершення робітничого класу України. На жаль, автори не ставили за мету вивчення особливостей відбудови окремих галузей важкої промисловості України, а зосередили увагу на діяльності партійних організацій із розгортання масового соціалістичного змагання, боротьби за технічний прогрес та впровадження передового досвіду у виробництво на підприємствах республіки.

Важливими для нашого дослідження є історії заводів «Екватор» та «Чорноморський суднобудівний завод». Л. Плясков у книзі «Наш чорноморський» описує діяльність «Чорноморського суднобудівного заводу» у досліджуваний період. Зокрема подається інформація про різноаспектну діяльність заводу – замовлення на виготовлення комбайнів для очищення

¹² Історія міст і сіл УРСР. Миколаївська область. Київ: УРЕ АН УРСР, 1981. 710 с.; Історія міст і сіл УРСР. Одеська область. Київ: УРЕ АН УРСР, 1968. 623 с.; Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область. Київ: УРЕ АН УРСР, 1972. 688 с.

¹³ Буцько М. О., Масний О. С. В ім'я перемоги: Комуністична партія України на чолі всенародної боротьби за відбудову важкої промисловості республіки в роки Великої Вітчизняної війни. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1967. 196 с.

кукурудзи, шефство заводу над фермами та допомогу в механізації тваринницьких ферм, годівельних цехів. Зазначається, що працівники заводу брали активну участь у соціалістичних змаганнях, у заходах до знакових загальносоюзних дат¹⁴. На сторінках колективної монографії з історії заводу «Екватор» докладно висвітлюються етапи розширення виробничої бази, нові конструкторські рішення і розробки, подано велику кількість спогадів очевидців щодо роботи заводу¹⁵.

Слід зазначити, що у вказаних публікаціях історія висвітлюється з обов'язковими елементами радянської пропаганди. Названі роботи написані відповідно до марксистського підходу, однак, незважаючи на заідеологізованість, вони ґрунтуються на певній фактологічній та статистичній основі.

Сучасна українська історіографія. Зміна історичної парадигми на початку 90-х рр. ХХ ст. призвела до розриву зі старою методологією. Поступово відбувається звільнення суспільних наук від ідеологічної заангажованості. Розпочався якісно новий етап у дослідженні економічних процесів другої половини 40-х – 60-х рр. ХХ ст. як в Україні в цілому, так і в окремих регіонах. Доступ до архівних матеріалів дозволив науковцям об'єктивніше розкрити суперечливий і драматичний характер подій, непослідовність і обмеженість політики кремлівського керівництва щодо УРСР. Але слід зауважити, що і дотепер деякі архівні документи є засекреченими, наприклад, звіти Чорноморського суднобудівного заводу, заводу імені 61 комунара та заводу «Екватор», оскільки ці підприємства працювали на оборонну промисловість.

У книзі «Історія економіки та економічної думки» авторським колективом аналізується питання надмірної централізації управління економікою, рішення ліквідації деяких галузевих міністерств і створення територіальних органів управління – раднаргоспів; досліджується

¹⁴ Плясков Л. А. Наш черноморский. 1897–1987. Москва: Мысль, 1989. 381 с.

¹⁵ Завод «Экватор». Страницы истории. Николаев: Аттол. 2003. 219 с.

семирічний план (1959–1965 рр.), який посилив диспропорцію у деяких галузях, вступивши у протиріччя з централізацією за вертикаллю, що у вказаний період стало основним принципом діяльності адміністративно-командної системи. Подається припущення щодо причин, які призвели до необхідності реформування господарського механізму¹⁶.

П. Юхименко в «Економічній історії» аналізує показники розвитку промисловості, зокрема подаються негативні тенденції, що мали місце: відставання від провідних капіталістичних країн за затратами матеріальних, трудових ресурсів та економічною ефективністю зокрема; безсистемне моделювання економіки, перенасичення її промисловими підприємствами; поступове зниження продуктивності праці в промисловості¹⁷.

В «Економічній історії України» авторський колектив представив узагальнення соціально-економічних процесів на всій території УРСР, зокрема на Півдні. Це перше в історіографії підсумкове синтетичне видання, створене великим колективом академічних і вузівських фахівців. Праця охоплює всі історичні періоди – прадавню і давню історію, середньовічну добу, ранній новий час, модерну добу, новітню епоху. В ній простежуються соціально-економічні процеси на всій території розселення українців¹⁸.

У 1998 р. С. Кульчицький опублікував серію статей «Спроби реформ (1956–1964 рр.)»¹⁹ в «Українському історичному журналі». Автор висвітлив наслідки спроб реформування, які розпочав М. Хрущов на початку 60-х рр. ХХ ст. в Україні. Зокрема, дається аналіз реформування в УРСР за галузями – машинобудівній, хімічній, харчовій, легкій.

Стосовно сучасної української історіографії, слід виділити краєзнавчі роботи науковців Миколаївщини. Праці регіонального характеру мають

¹⁶ Ковальчук В. М., Лазарович М. В., Сарай М. І. Історія економіки та економічної думки. Київ: Знання, 2008. 647 с.

¹⁷ Юхименко П. І. Економічна історія. Київ: Викар, 2006. 341 с.

¹⁸ Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. Україна. Інститут історії України. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 2. 608 с.

¹⁹ Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956–1964) // Український історичний журнал. 1998. № 2. С. 102–114; 1998. № 3. С. 120–129; № 4. С. 91–102.

важливе значення, оскільки дослідниками виділяються особливості саме розвитку певної області на етапі, що досліджується. Окремо слід виділити групу розвідок із регіональної історії, а саме, наукові праці з історії Миколаївщини, які підготовлені на значній джерельній базі. У цьому контексті слід відзначити таку фундаментальну працю миколаївських істориків, як «Миколаївщина: літопис історичних подій», один із розділів якої присвячений показу першого повоєнного десятиліття (1944–1954 рр.)²⁰.

Є. Горбуров і К. Горбуров є авторами серії книг «Історії для історії. Нариси про історичні події, про Миколаївську землю та її людей»²¹, де подають інформацію про персоналії, які зробили важливий внесок у розвиток Миколаївщини. Також вони в одній із публікацій розповідають про діяльність В. Андріанова, директора заводу імені 61 комунара у період з 11 червня 1965 р. до 1 вересня 1976 р.²².

У колективній монографії «Історія Одеси»²³ [43] авторами книги досліджено історію міста від найдавніших часів до сьогодення. У розділі «Друга половина 1940-х–1980-ті роки» Д. Шелестом проаналізовано соціально-економічний розвиток міста, визначено та охарактеризовано демографічні зміни в складі мешканців Одеси. В роботі визначено наявність позитивних та негативних реалій радянського життя. У контексті досліджуваної тематики важливою є праця В. Малахова та Б. Степаненка, «Одесса. Люди. События. Факты», в якій описується буденне життя одеситів

²⁰ Миколаївщина: літопис історичних подій. Херсон: Олді-плюс, 2002. 709 с.; Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944 (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів). Миколаїв: КВІТ, 2004. 504 с.; Миколаївщина в новітній історії. Миколаївщина в середині 1950-х–1990-х рр. Миколаїв: Шамрай, 2007. С. 162–188.

²¹ Горбуров Е. Г., Горбуров К. Е. Истории для истории: очерки о Николаевской земле и ее людях. Николаев: Издатель Шамрай П. Н., 2011. 216 с.; Горбуров Е. Г., Горбуров К. Е. Истории для истории: очерки об исторических событиях, о Николаевской земле и ее людях. (Книга вторая). Николаев: Издатель Шамрай П. Н., 2015. 256 с.; Горбуров Е. Г., Горбуров К. Е. Истории для истории: очерки об исторических событиях, о Николаевской земле и ее людях. (Книга третья). Николаев: Издатель Шамрай П. Н., 2015. 236 с.

²² Горбуров Е. Г., Горбуров К. Е. Владимир Андрианов – великий корабел: (неизвестные и забытые страницы биографии). Николаев: Издатель Шамрай П. Н., 2012. 164 с.

²³ Історія Одеси: історико-краєзнавчі нариси. Одеса: Друк, 2002. 560 с.

того часу за їх спогадами. Позитивними надбаннями зазначеної праці є відображення особливостей життя городян²⁴.

У статті «Судноремонтний завод «Україна» – етапи історичного розвитку (1793–2015 рр.)» Л. Передерій аналізує події, пов'язані із діяльністю заводу, та висвітлює здобутки окремих персоналій, які були задіяні у виробництві²⁵.

У монографії «Херсонщина: від найдавніших часів до сьогодення» В. Завгородній є автором розділу, присвяченого історії Херсонщини в 50-х – 70-х рр. ХХ ст., а саме періоду розгортання індустріалізації Херсонщини у 60-х рр. ХХ ст., що є важливою складовою соціально-економічного розвитку Півдня України²⁶. В історичному нарисі О. Тростянецького «Історія енергетики Херсонщини» відображені основні етапи її розвитку, історія енергопостачальної компанії ВАТ «ЕК «Херсонобленерго» та роль ветеранів-енергетиків у становленні і розвитку галузі в області²⁷. У виданні «Улюблене місто може спати спокійно» розкриті важливі процеси, що відбувалися в досліджуваний період в житті трудового колективу підприємства «Херсонтеплокомуненерго». У книзі аналізуються і осмислюються шляхи і завдання поліпшення теплозабезпечення Херсона²⁸.

У 1993 р. авторським колективом було видано книгу «Херсонський суднобудівний завод», яка відображає основні етапи розвитку підприємства. У роботі висвітлено основні рішення, прийняті керівництвом заводу, історія цехів та відділів, описується судна, які були спущені на воду у

²⁴ Малахов В. П., Степаненко Б. А. Одесса, 1920–1965. Люди... События... Факты... Одесса: Наука и техника, 2008. 503 с.

²⁵ Передерій Л. Судноремонтний завод «Україна» – етапи історичного розвитку (1793 – 2015 рр.). Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. Випуск 21. Одеса: Друкарський дім, 2016. С. 242–245.

²⁶ Херсонщина: від найдавніших часів до сьогодення: 70-річчю утворення Херсон. обл. присвячено. Херсон: Вишемирський В. С., 2017. 416 с.

²⁷ Тростянецький А. С. История энергетики Херсонщины. Херсон: «Наддніпряночка», 2005. 112 с.

²⁸ Любимый город может спать спокойно. Херсон: Издательство «Приднепровье», 1998. 96 с.

досліджуваний період²⁹. Історію Херсонського комбайнового заводу ім. Г. І. Петровського описано у книзі «Кузня степових кораблів». Автори книги – Б. Миронов, Е. Мокрецов й А. Хортенко спільно із ветеранами підприємства видали своєрідну «колективну біографію» одного з найбільших підприємств сільськогосподарського машинобудування УРСР³⁰.

Суттєвий інформаційний наратив надає науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією», ініційована Інститутом історії України НАН України, Національною академією наук України та Службою безпеки України. В серії виокремлюється Миколаївська³¹, Одеська³² та Херсонські області³³. Структура кожного тому включає кілька книг. У нашому дослідженні цінним є розділ «Мовою документів», де опубліковано документи про взаємодію партійного керівництва та правоохоронних органів, методи роботи КДБ, а також настрої населення у період 60-х рр. ХХ ст. тощо. Надруковано розсекречені, раніше закриті для дослідників документи вищого партійно-державного керівництва, спецслужб та правоохоронних органів СРСР загалом та УРСР зокрема, що надало широкі можливості для вивчення й узагальнення проблем щодо контролю за соціумом та невдоволеннями громадян.

Важливим досягненням сучасної української історіографії є відхід від марксистської концепції історичного розвитку. Наукові студії вітчизняних науковців збагатилися новітніми концепціями західної історіографії: теоріями модернізації, тоталітаризму, повсякденності. Дослідники під час застосування методологічних підходів і концепцій ураховують плюралізм поглядів та думок.

²⁹ Цыганков Г. И. Херсонский судостроительный завод. Симферополь: Издательство «Таврида», 1993. 290 с.

³⁰ Кузница степных кораблей. Симферополь: Издательство «Таврида», 1977. 112 с.

³¹ Реабілітовані історією. Миколаївська область. Кн. 3. Київ–Миколаїв: Світогляд, 2007. 655 с.

³² Реабілітовані історією. Одеська область: Кн. 1. Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. 800 с.

³³ Реабілітовані історією. Херсонська область: Херсон: ВАТ «Видавництво «Наддніпрянська правда», 2005. 944 с.

Зарубіжна історіографія. Певний внесок у розроблення проблем з історії України другої половини 40-х – 60-х рр. ХХ ст. зробили зарубіжні науковці – представники української діаспори західноєвропейської та американської наукових шкіл. Даючи загалом позитивну оцінку реформам із лібералізації системи, дослідники вказували на їх непослідовність. Найбільш аргументовано така позиція представлена в дослідженнях науковців із української діаспори І. Лисяка-Рудницького³⁴ і М. Руденка³⁵.

Серед діаспорної літератури слід також виділити роботи Б. Винара³⁶, К. Кононенка³⁷, І. Коропецького³⁸, І. Майстренка³⁹, Д. Солов'я⁴⁰, в яких значна увага приділялася політичним аспектам та організації управління українською економікою, активно аналізувалися адміністративно-господарські реформи М. Хрущова. У той же час, в діаспорній науковій літературі практично відсутні праці про окремі галузі промислового виробництва. Представники діаспори акцентували увагу на менших розмірах капіталовкладень в економіку УРСР порівняно з РРФСР, невиконанні галузями важкої індустрії планових завдань, хронічному відставанні легкої промисловості. Особливістю діаспорної історіографії є зведення її представниками будь-яких негативних тенденцій в українській промисловості до політичних факторів, підкреслення намагання центру поставити її у підрядне становище, забезпечити рівночасно швидке упромисловлення російських та східних районів СРСР. Незважаючи на відсутність доступу до радянських архівів, представники української

³⁴ *Лисяк-Рудницький І.* Нариси з історії нової України. Львів: Меморіал, 1991. 101 с.

³⁵ *Руденко М. Д.* Економічні монолози: (нариси катастрофічної помилки). Б. м.: Сучасність, 1978. 200 с.

³⁶ *Винар Б.* Українська промисловість. Студія Советського колоніалізму. Париж-Нью-Йорк-Мюнхен: Перша Українська друкарня у Франції, 1964. 397 с.

³⁷ *Кононенко К.* Колоніальний визиск – основа советської індустріалізації. Нью-Йорк: Пролог, 1965. 29 с.

³⁸ *Коропецький І. С.* Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. Київ: Либідь, 1995. 240 с.

³⁹ *Майстренко І.* Кризові процеси в советській економіці. Мюнхен, 1955. 123 с.

⁴⁰ *Соловей Д.* Політика ЦК КПСС у плануванні розвитку промисловості та промислових кадрів на Україні. Нью-Йорк: Пролог, 1960. 108 с.

діаспори прагнули до об'єктивної, незаангажованої оцінки стану справ в українській економіці повоєнного періоду та в подальші десятиліття.

Багатопланово та змістовно представлена західна історіографія проблеми. Праці відомих зарубіжних науковців характеризуються ґрунтовністю та аргументованістю викладу, зверненням до історії повсякденності та аналізом мікроісторії, усної історії, морально-психологічної атмосфери суспільства. У цьому контексті вирізняються праці Д. Боффа⁴¹ та Д. Хоскінга⁴².

Низка робіт висвітлювала стан радянської України під керівництвом М. Хрущова та Л. Брежнєва в контексті загальносоюзних реалій, наприклад: Н. Кібита «Радянський менеджмент. Економіка при Хрущові: Раднархозна реформа»⁴³, Т. Крамп «Брежнєв і занепад Радянського Союзу»⁴⁴, А. Ян «Економічні реформи в СРСР і Східній Європі з 1960-х рр. Радянська економічна реформа 1965 р.»⁴⁵, Абрахам Кац «Політика економічних реформ у Радянському Союзі»⁴⁶, А. Ноув «Економічна історія СРСР 1917–1991 рр.»⁴⁷.

Вивчення історіографічних досліджень із проблем відбудови і початку діяльності підприємств важкої і легкої промисловості Півдня України у другій половині 40-х – 60-х рр. ХХ ст. свідчить про відсутність комплексних робіт із визначеної тематики. Праці здебільшого висвітлюють окремі

⁴¹ *Боффа Дж.* История Советского Союза. В 2-х т. М.: Международные отношения, 1994. Т. 2. От отечественно войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущов. 1941–1964. 632 с.

⁴² *Hosking G. A.* Rulers and Victims: Russians in the Soviet Union. Cambridge (Massachusetts); L.: The Belknap press of Harvard University Press, 2006. XII. 484 p.

⁴³ *Kibita N.* Soviet Ekonomik Management Under Khrushchev: the Sovnarkhoz reform. London; New York: Routledge, 2013. 202 p.

⁴⁴ *Crump T.* Brezhnev and the Decline of the Soviet Union. Publisher: Routledge, 2016. 256 p.

⁴⁵ *Adam J.* Economic Reforms in the Soviet Union and Eastern Europe since the 1960s. UK, 1989. 264 p.

⁴⁶ *Katz A.* The Politics of Economic Reform in the Soviet Union. New York: Praeger Publishers, 1972. 231 p.

⁴⁷ *Nove A.* An economic history of the U.S.S.R. 1917–1991. N.Y.; Penguin Books USA Ink., 1992. 483 p.

аспекти, поповнюють історіографію новими підходами та концепціями, але не дозволяють комплексно відтворити проблему.

Огляд наукової літератури з досліджуваної теми, здійснений відповідно до проблемно-хронологічного принципу історіографії, дає підстави стверджувати, що вітчизняними і зарубіжними науковцями створено низку праць як із загальних, так і з окремих вузлових питань історії України другої половини 40-х – 60-х рр. ХХ ст. Проте спеціального дослідження проблеми відбудови і початку діяльності підприємств важкої і легкої промисловості Півдня України у другій половині 40-х – 60-х рр. ХХ ст. здійснено не було, що вказує на актуальність подібних досліджень.

1.2. Джерельна база

Джерельна база дослідження складається з кількох груп документів і матеріалів залежно від їх походження, змісту, особливостей, характеру викладу. Це, по-перше – законодавчі акти; по-друге – статистичні джерела; по-третє – періодика.

Законодавчі акти. Постанови ЦК КПРС, Президіуму Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів РСР є надзвичайно важливими джерелами для вивчення різних аспектів діяльності державних установ, оскільки оформляють їх функції, компетенцію та порядок роботи. Матеріали з'їздів КПУ та КПРС репрезентували перелік планів, пріоритетні напрямки розвитку і тенденції науково-технічного прогресу. Водночас, закони є формою соціального контролю за поведінкою суспільства. З огляду на те, що законодавчо-правові акти визначають відносини між владою і суспільством, державою й індивідом, це дає можливість досліджувати взаємодію суспільства і влади як єдиної системи. Досліджуваного періоду стосуються матеріали ХХ, ХХІ, ХХІІ та ХХІІІ з'їздів. На позачерговому ХХ з'їзді Компартії України розглядалися тези доповіді М. Хрущова, на ХХІ з'їзді

КПРС – питання щодо «Контрольних цифр розвитку народного господарства СРСР на 1959–1965 рр.» та завдання КПУ (доповідач М. Підгорний)⁴⁸.

Досліджено низку постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, що відіграли важливу роль у розвитку промисловості, а саме: «Про поліпшення управління промисловістю, вдосконалення планування і посилення економічного стимулювання промислового виробництва» (постанова вересневого 1965 р. Пленуму ЦК КПРС); «Про переведення підприємств Міністерства цивільної авіації на нову систему планування і економічного стимулювання» (від 7 червня 1967 р.); «Про переведення залізниць Міністерства шляхів сполучення на нову систему планування і економічного стимулювання» (від 23 червня 1967 р.); «Про переведення підприємств Міністерства морського флоту на нову систему планування і економічного стимулювання» (від 7 липня 1967 р.); «Про переведення підприємств річкового транспорту союзних республік на нову систему планування і економічного стимулювання» (7 липня 1967 р.); «Про переведення експлуатаційних підприємств і виробничо-технічних управлінь зв'язку системи Міністерства зв'язку СРСР на нову систему планування і економічного стимулювання» (8 липня 1968 р.); «Про вдосконалення планування і капітального будівництва і про посилення економічного стимулювання будівельного виробництва» (28 травня 1969 р.) тощо. Вони визначали основні принципи ведення реформи методів економічного стимулювання та планування. Основним спрямуванням реформи стали

⁴⁸ Внеочередной XXI съезд коммунистической партии Советского Союза 25 января – 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет II. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. 615 с.; Внеочередной XXI съезд коммунистической партии Советского Союза 27 января – 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет I. Москва: Политиздат, 1959. 592 с.; XXII съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 17–31 октября 1961 года. Стенографический отчет. Москва: Политиздат, 1962. 608 с.; XXIII съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 29 марта – 8 апреля 1966 года. Стенографический отчет. Москва: Политиздат, 1966. 672 с.

розширення сфери госпрозрахункових відносин на підприємствах та спроби створення ефективної системи стимулювання⁴⁹.

Усі укази та постанови дають можливість аналізувати загальні положення у відповідній галузі, обов'язкові в масштабах усієї країни або в межах певних територій.

Статистичні джерела є складними за походженням і складом комплексом документів, у яких зафіксовані системні відомості і дані, цілеспрямовано зібрані для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Для здійснення дослідження проведено аналіз таких статистичних джерел: Народне господарство Української РСР в 1970 р., статистичні щорічники народне господарство Одеської, Миколаївської та Херсонської областей⁵⁰.

У формуванні статистичних даних важливим є порівняльний аспект, тобто є певні показники, за допомогою яких робиться аналіз на підставі співставлень. Статистичні щорічники дають можливість у дослідженнях спиратися на цифрові показники, що підтверджує висновки автора. Їх використання пов'язане з певними труднощами, оскільки оприлюднені статистичні відомості нерідко якщо свідомо й не спотворювали реальну картину економічного й соціального становища, то просто замовчували «невигідні» позиції, або подавали їх у такому ракурсі чи співставленні, які не давали змоги отримати правдиву картину різних аспектів життя країни у об'єктивних вимірах. Проте, незважаючи на те, що підбір цифрових показників, вміщених в пересічних статистичних збірниках, не відзначався особливою коректністю, оскільки на кожному етапі мав головним завданням не так дійсно об'єктивне відображення стану речей, як доведення

⁴⁹ Бібліотека нормативно-правових актів СРСР. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr (дата звернення 14.05.2019).

⁵⁰ Народне господарство Української РСР в 1964 р. Статистичний щорічник. Київ: Статистика, 1965. 694 с.; Народное хозяйство Николаевской области. Статистический сборник. Николаев, 1962. 170 с.; Народное хозяйство СССР. 1922–1972. Юбилейный статистический ежегодник. Москва: Статистика, 1972. 848 с.; Народное хозяйство Одесской области. Статистический сборник. Одесса, 1973. 215 с.; Народное хозяйство Херсонской области: статистический сборник. Херсон: Госстатиздат, Одесское отделение, 1961. 207 с.

правильності стратегічної лінії керівництва життям країни з боку вищих партійно-радянських органів влади, проте їх глибокий і всебічний аналіз дає можливість поглибити і розкрити розуміння сутності і масштабів тогочасних перетворень, глибину їх впливу на життя суспільства.

Статистичні дані, як основа аналізу соціально-економічного розвитку, репрезентують зафіксовані показники промисловості у досліджуваній період, що дає можливість зробити точні висновки з урахуванням аналітичної складової. Проведений аналіз відповідних статистичних даних підтвердив загальносоюзну диспропорцію розвитку промисловості категорії А (важка) та Б (легка) та дав можливість установити відповідність тенденції між соціально-економічним розвитком Півдня України та загальноукраїнським.

Ще однією складовою наукової роботи є *періодика*. Залежно від характеру змісту, форми подання інформації, періодичності виходу в світ, зовнішнього вигляду виділяють різні типи періодичної преси. Газета є періодичним, як правило, щоденним виданням для оперативного повідомлення інформації про поточні події і друкування різного щодо тематики актуального на той момент часу інформаційного матеріалу.

Важливою складовою джерельної бази дослідження стали матеріали періодичної преси, як місцевої, так і республіканської та загальносоюзної. Насамперед – це друкований орган ЦК КПРС «Правда», на шпальтах якої подавалися тексти законів, постанов, наказів по міністерствах як Радянського Союзу, так і УРСР зокрема.

Проаналізовано низку регіональних газет. Херсонські – «Ленінський прапор» та «Наддніпрянська правда». Окремо на Херсонщині видавалося 18 районних і 8 багатотиражних газет, виходили друком заводські багатотиражні газети, зокрема «Електромашинобудівник».

На Одещині виходили три обласні газети – «Знамя комунізму», «Комсомольська іскра», «Чорноморська комуна», а також газети «Гудок», «Защитник Родины», «Моряк», 27 районних та міських газет, понад

60 вузівських, заводських, фабричних та колгоспних багатотиражок. Наприклад, в газеті «Знамя коммунизма» публікувалася інформація щодо посилення безпеки, під час «бунту 1960 р. на молдованці в Одесі».

На Миколаївщині – місцеві газети «Бугская заря», «Вогні новобудов», «Південна правда». Також газети видавалися окремими підприємствами, як приклад: Миколаївським будівельним трестом «Стапель» та Чорноморським суднобудівним заводом.

Місцева періодична преса друкувала здебільшого на своїх сторінках публікації, що відповідали ідеологічним канонам часу та підносили комуністичну владу. Багато матеріалів присвячено соціалістичним змаганням. Саме в газетах друкувалися звернення й резолюції Всесоюзних нарад передовиків змагань за звання бригад і ударників комуністичної праці до працівників певного заводу чи підприємства із закликом до прискорення виконання поставленого плану. Показовою для того часу стала практика, коли у пресі друкувалися результати виконання поставлених планів, для розповсюдження газети. Це робилося для психологічного тиску на свідомість працівників і покращення показників виробництва.

Періодичні видання відображають конкретні явища і факти реального історичного процесу за допомогою системи журналістських жанрів із властивими їм внутрішніми законами і зовнішніми проявами. На перший план тут висувається авторська інтерпретація порівняно з описом факту.

У процесі дослідницьких операцій з джерелами з'ясовувалися їх наукова цінність для дослідження проблеми, ступінь об'єктивності вміщених фактів, відомостей. Відбір джерел проводився відповідно до мети та конкретних завдань дослідження.

У роботі представлено значний масив матеріалів, який відображає основні моменти соціально-економічного розвитку Півдня України 40-х – 60-х рр. ХХ ст. Отже, усе вищезазначене дозволяє здійснити комплексний критичний аналіз джерел, а саме законодавчих актів, статистичних джерел та

періодики. Залучені й опрацьовані джерела дають можливість у повному обсязі розв'язати поставлені автором задачі.

1.3. Методологія та методи дослідження

Сучасний світ розвивається швидкими темпами, що накладає певний відбиток і на наукову складову. Історична наука була завжди складною та суперечливою через розбіжність думок у авторів досліджень з конкретної теми. На сучасному етапі, завдяки звільненню від ідеологізації поданої інформації дослідження 40-х – 60-х рр. ХХ ст. певною мірою набувають певних ознак висвітлення відповідного історичного періоду. Матеріали з досліджуваного періоду видаються по всьому світу, проте висновки науковців різняться залежно від соціально-культурного місця знаходження автора дослідження та політичних реалій.

У сучасній історичній науці використовують *цивілізаційний підхід*, яким передбачено врахування саме специфіки конкретного часу, місця та людей, які мешкають у досліджуваному регіоні; подається історія, як багатолінійний та багатоваріантний процес.

Основою будь-якого дослідження є визначення методів і відповідно певної методології. Методологія – це сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці; вчення про методи пізнання та перетворення дійсності.

Проведене дослідження підпорядковувалося методологічним принципам, зокрема: об'єктивності, всебічності, конкретності, історизму, системності, опори на історичні джерела та історіографічної традиції, взаємного доповнення загальнонаукових та спеціальних методів наукового плюралізму.

Об'єктивність дослідження полягає в неупередженому аналізі історіографічної бази, аналізі вже висвітлених теорій. Цю розвідку зокрема проведено через послідовне дослідження питання економічного розвитку Півдня УРСР. Прикладами слугують аналіз динаміки відбудови та розвитку

промисловості другої половини 40-х – 60-х рр. ХХ ст.

Принцип всебічності передбачає, що історичне пізнання покликане прагнути до багатоаспектного вивчення предмету дослідження. Насамперед аналізується промислове виробництво як основа, центральний компонент індустріально-аграрної економіки краю.

Принцип конкретності формулюється так – будь-який предмет історичного дослідження повинен вивчатись враховуючи конкретність із урахуванням його неповторного змісту, визначеності часу та місця розвитку. Застосовується під час дослідження питань співвідношення показників різних років, наприклад, валової продукції в тій чи іншій галузі промисловості, що мало місце саме в 60-х рр. ХХ ст.

Принцип історизму полягає в тому, що всякий предмет історичного дослідження слід розглядати у контексті його розвитку з позиції його змін у часі в ході розвитку історії суспільства. Історія в цьому випадку розуміється як постійне перетворення майбутнього на теперішнє і теперішнього на минуле в результаті людської діяльності⁵¹.

Принцип системності стверджує, що всякий предмет історичного дослідження повинен розглядатись у взаємозв'язку всіх його елементів та зовнішніх зв'язках. Системність полягає у поєднанні аналізу розвитку промисловості в добу відбудови та розвитку.

Спираючись на системний аналіз, автор розглядає промисловість Півдня України як складову частину республіканського та загальносоюзного господарських комплексів, як їх підсистему, що виконувала певні функції у середині загальнодержавної економічної системи. Водночас вона мала певний рівень свободи, фактично власну структуру, складалася з деякої сукупності елементів та більш елементарних підсистем (окремих галузей та підприємств). Ця система, як і інші, постійно еволюціонувала, перебувала у

⁵¹ Селіванов В. М. Принцип історизму у правових дослідженнях. Роль принципу історизму в наукових дослідженнях. К.: «ДОЛЯ», 2011. 591 с.

розвитку, пошуку нових форм організації⁵².

Принципи опори на історичні джерела та історіографічної традиції передбачають, що інформацію про процеси, які відбулися, історик-дослідник має отримувати із історично інформаційних джерел. Наше дослідження формується на ґрунтовній законодавчій базі, що регулювала діяльність у всіх сферах життя, аналізі праць щодо загальної характеристики усієї радянської України, включаючи південні області, критичне опрацювання статей радянських, зарубіжних та сучасних авторів.

Усі методи, що використовуються в сучасному науковому пізнанні, розділяють на загальнонаукові та спеціальні. Із огляду на те, що предметом цього дослідження є відбудова і початок діяльності підприємств важкої і легкої промисловості Півдня України у другій половині 40-х – 60-х рр. ХХ ст., теоретико-методологічна база ґрунтується на спеціально-історичних та загальнонаукових методах пізнання.

Автором дослідження використані: *хронологічний* (аналіз другої половини 40-х – 60-х рр. ХХ ст.); *конкретно-історичний* (вивчення економічних процесів у певних історичних умовах); *конкретно-пошуковий* (історіографічний аналіз та систематизація джерел з проблеми); *історико-генетичний метод* (установлення основних причинно-наслідкових зв'язків досліджуваних подій); *ретроспективний* (надає можливість відтворити історичні події 40-х – 60-х рр. ХХ ст. абстрактно-науково) та *метод статистичного аналізу*.

Серед основних методів історичного пізнання:

Історико-генетичний метод – в історичних дослідженнях належить до числа найбільш поширених. Його сутність полягає у послідовному розкритті властивостей, змін та функцій досліджуваної реальності в контексті процесу її історичного руху. Цей метод найбільшою мірою дозволяє наблизитися до

⁵² Усиков О. О. Теоретико-методологічний інструментарій дослідження промисловості Миколаївщини в 1944–1991 рр. Пріоритетні напрями розвитку суспільних наук у ХХІ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 16–17 березня 2018 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 58.

відтворення історичних реалій об'єкта дослідження. Він застосовується під час характеристики подій другої половини 40-х – 60-х рр. ХХ ст., завдяки чому історичні явища відображаються у найбільш конкретній формі. Пізнання здійснюється послідовно: від одиничного – особливого – до загального. Це відображається в аналізі процесів розвитку промисловості. Генетичний метод своєю природою є аналітично-індуктивним та описовим за формою вираження інформації. Генетичний метод характеризує причинно-наслідкові зв'язки керівництва Й. Сталіна, М. Хрущова та Л. Брежнєва, закономірності історичного буття як такі, що фактично відбулися, а історичні події та особистостей схарактеризувати в їх індивідуальності та виразності, спираючись на джерельне підґрунтя, подане автором.

Історико-порівняльний метод ґрунтується на порівняннях – важливому методі наукового пізнання. Без порівняння не обходиться жодне наукове дослідження. Саме порівняння даних різних періодів дає можливість зробити висновок щодо процесів, які відбуваються в країні або регіоні у певний період. У роботі здійснено аналіз статистичних показників досліджуваного періоду із довоєнними та порівняно їх із попередніми показниками п'ятирічних планів. Для порівняння, об'єктивною основою є те, що минуле є внутрішньо зумовленим процесом та повторюється. Багато явищ схожі та тотожні між собою за внутрішньою сутністю і лише відрізняються тимчасовою або просторовою варіацією форм. Подібні форми водночас можуть наповнюватися різним змістом. Тому процес порівняння відкриває можливості для пояснення та розкриття сутності історичних фактів, особливо з урахуванням різних пріоритетів у певній сфері.

Історико-типологічний метод має свою об'єктивну основу, що полягає у визначенні відмінності суспільно-історичного процесу з одного боку та тісної взаємопов'язаності одиничного, й особливого та загального з іншого. Тому одним із важливих завдань пізнання історичних явищ, є розкриття їх сутності, виявлення знакової події, що визначала розмаїття тих чи інших поєднань індивідуального (одиничного). Цей метод являє собою аналіз

послідовностей подій у часі та зміну одних якісних станів іншими.

Історико-системний метод найпоширеніший в працях істориків. Це зумовлено поглибленням історичних досліджень як із погляду цілісного охоплення реальності другої половини 40-х – 60-х рр. ХХ ст., так і з погляду розкриття внутрішніх механізмів функціонування суспільних систем. Основою застосування в історії цього методу є поєднання у суспільно-історичному розвитку загального, одиничного та особливого. Конкретно і реально зазначена єдність виступає в історичних системах різних рівнів. Функціонування та розвиток включають і синтезують ті основні складові компоненти, із яких складається історична реальність. Завдання системного аналізу є спроба формування комплексної, цілісної картини минулого.

Отже, в роботі використано широку теоретико-методологічну базу, що дозволило дослідити, вивчити та проаналізувати значний джерельний масив й успішно розкрити обрану тему для дослідження, вирішити поставлені завдання та мету.

Застосовані методи та теоретико-методологічні принципи сприяли неупередженому проведенню дослідження, комплексному та системному, висвітленню проблемних аспектів у взаємозв'язку із подіями та процесами, що відбувалися на Півдні України в досліджуваний період. Загалом комплексне застосування вказаних методів наукового дослідження дало можливість розкрити процеси відбудови і початку діяльності підприємств важкої і легкої промисловості Півдня України у другій половині 40-х – 60-х рр. ХХ ст.

РОЗДІЛ 2

ВІДБУДОВА ПРОМИСЛОВОСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВИТОВОЇ ВІЙНИ

Територія Південної України після визволення від німецько-румунських окупантів за масштабами втрат та руйнувань носила катастрофічний характер. Так, у Миколаївській області були зруйновані суднобудівні заводи, електростанція, залізничні колії, 15 із 17 причалів морського порту, вокзал, три хлібозаводи, 106 магазинів, школи, 3 театри, музеї, лікарні, готелі, 317 кращих житлових будинків, знищено або вивезено устаткування заводів «Дормашина», чавуноливарного й механічного, м'ясокомбінати, парфумерна, макаронна фабрики та інших підприємств. Загальні збитки, завдані фашистськими загарбниками області, обчислювалися сумою в 17 млрд 519 млн крб. (у масштабах цін 1946 р.)⁵³.

На території Херсонщини фашисти повністю знищили всі основні виробничі об'єкти, зруйнували більш ніж 12 тис. споруд промислово-виробничого призначення, житлових будинків, баз, складських та інших господарських приміщень. Вони розікрали 43 машинно-тракторних станції, 936 колгоспів, 44 радгоспи, багато лікарняних, освітніх та культурних закладів. Матеріальні збитки, завдані народному господарству області склали 12 млрд руб. (за цінами 1944 р.)⁵⁴.

За роки окупації Одеса та область також зазнали величезних втрат. Із 990 промислових підприємств частково або повністю було знищено 733. Майже повністю було зруйновано порт та залізничне господарство: зникли всі портові плавзасоби, вціліло лише 10% складських приміщень та 5 причалів, в руїнах лежав Одеський залізничний вокзал. Були знищені майже всі підприємства харчової промисловості та побутового обслуговування: не

⁵³ Шкварець В. П., Горбуров Є. Г., Горбуров К. Є. Повоєнна та сучасна Миколаївщина: монографічне історико-краєзнавче дослідження. Миколаїв: Шамрай, 2008. С. 19.

⁵⁴ Очерки истории Херсонской областной партийной организации. Симферополь: Таврия, 1981. С. 160.

вціліло жодного хлібозаводу, не працювала жодна лазня. На території області знищено 13 тис. будинків, постраждали оздоровчі та культурно-просвітницькі установи, лікарні, санаторії, будинки відпочинку, театри, кінотеатри тощо. Загальна сума збитків по Одеській області дорівнювала 27,5 млрд крб.⁵⁵.

Процес відбудови регулювався і контролювався державними і партійними органами: вже в 1943-1945 рр. ЦК ВКП(б), ДКО, РНК СРСР (з 1946 р. РМ СРСР), республіканські партійні та державні органи ухвалили низку важливих рішень із питань відновлення і діяльності промислових підприємств України. У нормативних актах визначалися терміни відбудови, заходи, спрямовані на забезпечення заводів кредитами, обладнанням, будівельними матеріалами, шляхи постачання робочої сили⁵⁶.

Після завершення війни закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр., що був ухвалений Верховною Радою СРСР у березні 1946 р. став базою для відповідного закону щодо УРСР, який Верховна Рада УРСР ухвалила у серпні 1946 р. Даний закон передбачав «забезпечити першочергове відновлення і розвиток важкої промисловості і залізничного транспорту, без яких неможливе швидке і успішне відновлення і розвиток усього народного господарства»⁵⁷.

Восени 1944 р. вийшла постанова Державного комітету оборони (ГОКО), підписана Й. Сталіним, в якій було наказано відновлювати заводи на старих фундаментах і у Законі про п'ятирічний план на 1946–1950 рр. було записано: «Повністю відновити суднобудівні заводи і кооперовані з ними підприємства, і в першу чергу ленінградські та миколаївські»⁵⁸.

⁵⁵ Історія Одеси. Одеса: Друк, 2002. С. 422.

⁵⁶ *Кислинська С. А.* Відбудова промисловості півдня України в період першої повоєнної п'ятирічки // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць. Випуск 3.37 (105). Серія «Історичні науки». Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. С. 86-87.

⁵⁷ Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства УССР на 1946-1950 гг. К., 1946. С. 5.

⁵⁸ *Волков Ф. Д.* За кулисами второй мировой войны. М.: Мысль, 1985. С. 41.

Особлива увага зверталася на введення в дію миколаївських суднобудівних заводів: заводу ім. 61 комунара і заводу ім. Андре Марті (сучасний – Чорноморський суднобудівний завод (ЧСЗ)). На відродження суднобудівельних заводів в Миколаєві держава вже в перші роки асигнувала 25 млн. крб. У їх відбудові брала участь вся союзна країна. З Уралу й Сибіру постачався метал, з Поволжя – верстати, електрообладнання, кабельна продукція, з Архангельської області – ліс та пиломатеріали.

Однак, головною перешкодою виконанню поставлених завдань була колосальна втрата заводами кваліфікованих робітників за роки війни. Наприклад, у корпусному цеху заводу А. Марті працювало 6400 чоловік, а після визволення Миколаєва на роботу вийшло лише 187 осіб. Щоб виправити ситуацію, у березні 1946 р. д заводів було направлено понад 15 тис. комсомольців з різних областей України⁵⁹. Загалом у відродженні тільки суднобудівних заводів брали участь понад 30 тис. чоловік.

Спершу, для продуктивної роботи заводу необхідно було відновити плавкран і плавдок. Плавкран вантажопідйомністю 150 т. під час війни німці відбуксировали до Румунії, але навесні 1945 р. його повернули. З плавдоком було складніше. Він занурився на дно лиману, перед евакуацією 11 серпня 1941. У 1943 р. німці намагалися підняти затоплений док, але при виході з води він плавдок розламався. Більше німці док підняти не намагалися. З цим завданням успішно впоралися українські робітники. До 1 листопада 1944 р. ЧСЗ був відновлений на 50%. Робітники заводу зуміли також одночасно організувати виготовлення автозапчастин, що дало можливість 3-му Українському фронтові відремонтувати понад 500 автомобілів і тим самим збільшити підвіз боєприпасів та продовольства діючим частинам армії⁶⁰.

В 1948 р. на ЧСЗ повністю розгорнулося суднобудівне і машинобудівне виробництво. Завод за обсягом випуску продукції досяг довоєнних

⁵⁹ Партійне керівництво розвитком промисловості України (1917–1975). К.: Вища школа, 1976. С. 100.

⁶⁰ Плясков Л., Кучеренко Л. Наш Чорноморський 1897–1987: Історія ЧСЗ. М.: Мисль, 1989. С. 180.

показників. Будувались танкери та інші кораблі. Завершувалась добудова кораблів, яка була перервана війною. Систематичне вдосконалення технології та організації будівництва танкерів, постійний склад робітників та інженерно-технічних працівників сприяли поліпшенню техніко-економічних показників. Так, трудомісткість будівництва 13-го танкера становила лише 51 % від трудомісткості першого. Наступним етапом стало освоєння і будівництво 6 суховантажних суден типу «Дніпрогес». За дві наступні п'ятирічки завод повинен був збудувати ці суховантажі. А це вимагало особливої організації та витонченої технології будівництва. Отже, ЧСЗ, у супереччю очікуванням окупантів, був повністю відновлений⁶¹.

У 1948–1954 рр. на заводі ім. А. Марті будувалися чотири легкі крейсери за проектом 68 біс ЦКБ – 17: «Держинський», «Адмірал Нахімов», «Михайло Кутузов», і «Адмірал Ушаков» (головний конструктор А. Савичев). Крейсер «Держинський» заклали на стапелі «0» в грудні 1948 р. Це був перший надводний корабель з суцільнозварним корпусом⁶². Застосування нової технології зварювання корпусів дозволило скоротити строк будівлі кораблів на 40% і істотно зменшило масу їх корпусу. У 1949 р. було закладено перший океанський танкер «Казбек». 23 лютого 1951 р. – крейсер «Михайло Кутузов». 29 листопада 1952 р. його спустили на воду. 1 грудня 1948 р. у списки кораблів ВМФ був зарахований крейсер «Адмірал Нахімов», який також заклали на стапелях заводу.

Другим за потужністю був Миколаївський завод ім. 61 Комунара. Його планувалося відновити в три етапи: перший етап – до 1 січня 1945 р.; другий – до 1 січня 1946 р.; третій – до 1 січня 1947 р.⁶³.

Відбудовчі роботи почалися восени 1944 р. з прибирання території. А вже в перших числах квітня були розроблені першорядні заходи з організації та створення виробничої бази заводу ім. 61 Комунара. Перш за все, треба

⁶¹ Там само. С. 125.

⁶² *Бабич В.* Наши авианосцы на стапелях и в дальних походах. Николаев: Атолл, 2003. С. 514.

⁶³ *Виборний П., Гуйван В., Журавель А.* Имени 61 коммунара. Одесса: Маяк, 1986. С. 91.

було відновити об'єкти енергетики, щоб у найкоротші терміни дати енергію для подальших відновлювальних робіт. Передбачалися також розбирання завалів цехів, відновлення залізничного полотна, моста біля Інгульського спуску. У ці дні почала працювати комісія з визначення збитків, завданих заводу німецько-фашистськими загарбниками. Пізніше комісія визначить, що загальні збитки від руйнування заводу склали 294,7 млн. крб.

Після оцінки збитків на заводі почалися важкі відновлювальні роботи - без матеріалів, обладнання, інструментів і суднобудівних кадрів. З довоєнних робочих збереглося менше десяти відсотків, в основному працювали жінки. Але вже до 10 квітня робочий колектив заводу налічував близько 1800 чоловік. До кінця 1944 р. для відновлення заводу на ньому працювало близько 2,5 тисяч чоловік, з них 500 кваліфікованих будівельників і монтажників будівельного управління, до 500 чоловік виділяв завод, також на працю було направлено більше тисячі військовополонених. Вони відновлювали електростанцію, розчищали завали, діставали з руїн верстати, обладнання, прилади і намагалися привести їх у робочий стан. Роботи по відродженню суднобудівного заводу ім. 61 Комунара у 1944 р. велися під гаслом: «Кожна тонна змонтованого металу, кожен вкладений кубометр бетону – наш удар по ворогу»⁶⁴.

В кінці року були відновлені монтажний цех, киснева станція, перша черга енергетичного цеху. Знаменним днем для заводу і жителів Миколаєва стало 25 травня 1944 р. У цей день вперше після війни пролунав заводський гудок, який сповістив робітникам заводу і всьому місту про те, що завод ожив, що завод почав діяти. Роком пізніше запрацювали кузня, плазми, енергетичний, добудовний, інструментальний, ремонтний та інші цехи. Найбільш складно було відновити елінг. Нового металу не вистачало, і довелося використовувати метал деформованих конструкцій. Роботи з підйому елінгу велися безперервно, цілодобово. У загальній складності підйом і закріплення нових конструкцій тривали 26 діб.

⁶⁴ *Малярчук А.* Верфь на Ингуле. Ленинград: Судостроение, 1989. С. 253.

У 1945–1946 рр. корпусні цехи заводу почали випускати значну кількість суднобудівної продукції. За ці роки було побудовано 64 80-тонних понтони, 200 буїв для фарватеру лиману і 20 морських буїв, 8 барж вантажопідйомністю від 150 до 1000 тон. У 1945 р. на завод для добудови та капітального ремонту були доставлені три теплоходи: «Іван Шувалов», «Іван Гладков», і «Іван Борисов». У цей же час для ремонту на елінг стало судно «Парфеніон»⁶⁵.

1947 р. став роком становлення заводу, повернення його до нормальної виробничої діяльності. У кінцевому рахунку, були подолані всі труднощі з матеріалами, обладнанням, верстатами, покращився кадровий склад. У третьому кварталі були відновлені всі основні та допоміжні цехи, енергетичні комунікації, зв'язок, транспорт, дороги. Почалася підготовка виробництва для будівництва нових кораблів⁶⁶.

В 1950-і рр. завод завершив відбудову, зміцнів, виріс його колектив, сформувалися кадри кваліфікованих робітників та інженерів. З кожним роком зростав випуск суднобудівної продукції, був переkritий її обсяг, досягнутий у передвоєнному, 1940 р. Зростали і темпи випуску продукції за об'ємними показниками та продуктивністю праці. У перші роки V п'ятирічки на заводі було закладено ескадрений міноносець «Пильний». У 1950 р. було здано флоту перший підводний човен⁶⁷.

Не менш активно проводилися роботи по відновленню інших заводів міста. Так, на Миколаївському судноремонтному заводі одразу після звільнення міста приступили до підготовчих робіт. У будинках воєнізованої охорони й гаража порту обладнувалися механічний і слюсарні заводські цехи. Було створено план підйому майстерні з 32 верстатами й дизель-генератором. Передбачалося, що з виконанням цих заходів завод зможе у

⁶⁵ Там само. С. 351.

⁶⁶ Миколаївщина: літопис історичних подій. Херсон: Олді – плюс, 2002. С. 211.

⁶⁷ *Малярчук А.* Верфь на Ингуле. С. 321.

найкоротші терміни виконувати ремонт суден в обсязі, приблизно, 30% довоєнної програми⁶⁸.

Чорноморський суднобудівний механічний завод (з серпня 2000 р. завод «Лиман»), також почав випускати продукцію з 1945 р. Крім традиційного судноремонту заводу доручається будівництво несамохідних барж, плавучих причалів, ліхтерів. На підприємстві було організовано виробництво металоконструкцій для гідротехнічних споруд⁶⁹

Важливе місце у розвитку суднобудування на Миколаївщині посідає суднобудівний завод «Океан». Його будівництво розпочалось у 1947 р. У 1954 р. перед молодим підприємством було поставлене завдання – будівництво 10-ти рибоморозильних барж, пізніше – спорудження морських самохідних саморозвантажувальних шаланд. Завод «Океан» – одне з перших суднобудівних підприємств того часу, яке освоїло будівництво великотоннажних суден на експорт. У процесі розвитку та реконструкції завод накопичив значний досвід у виробництві різноманітних видів суден: несамохідні баржі, морські рятувальні буксири, лісовози. Суховантажні та науково-дослідні судна, морські буксири, рибообробні бази і гігантські нафто рудовози⁷⁰.

Для розвитку енергетики та суднобудування держави необхідно було налагодити виробництво турбін. На складний повоєнний період прийшовся процес будівництва заводу «Зоря». 9 липня 1946 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову про створення заводу з будівництва судових парових турбін у м. Миколаїв, який мав потужний виробничий потенціал та суднобудівні заводи. Підготовчі роботи з будівництва почались у березні 1948 р. Протягом п'яти років були введені до експлуатації основні споруди заводу. У січні 1953 р. проведено перший організований набір робітників та інженерно-технічних працівників. 17 жовтня 1953 р. міністром

⁶⁸ Из истории социалистического соревнования на николаевских судостроительных заводах. 1920–1972 гг. Сб. докум. и материалов. Одесса: Маяк, 1972. С. 123.

⁶⁹ Крючков Ю. С. История Николаева от основания до наших дней. Николаев: Возможности Кимерии, 1996. С. 54.

⁷⁰ Там само. С. 158.

транспортного і важкого машинобудування був виданий наказ, згідно з яким Південний турбінний завод у м. Миколаєві частково введено в експлуатацію. Та освоювати виробництво парових турбін заводу не прийшлося. Вже у березні 1954 р. на заводі за завданням уряду працювала комісія у складі конструкторів і технологів Міністерства авіаційної промисловості для виявлення можливостей виготовлення на заводі газових турбін для кораблів Військово-Морського Флоту. 7 травня 1954 р. вийшла постанова Ради Міністрів СРСР про створення бази для виробництва газотурбінних установок (ГТУ).

Машинобудівний завод «Більшовик» також з поверненням устаткування почав випускати вагонетки, ліжка й інші вироби ширвжитку. А з 1948 р. на базі заводу організовується авторемонтна майстерня. Завершив відбудову завод «Дормашина», який виконав першу повоєнну п'ятирічку за три роки і десять місяців і почав виготовляти комплекси нових складних шляхових машин, що користувалися великим попитом не лише серед будівельних організацій України, але й за кордоном. Також завод перейшов на швидкісну обробку металів, автоматичне зварювання, потокове складання скреперів і лебідок⁷¹.

У 1950 р. (на завершальному році четвертої п'ятирічки) промисловість Миколаївської області перевершила довоєнний рівень на 54,1% при плані 48,3%.

Не відставав в плані відбудови від Миколаєва і Херсон. Херсонський суднобудівний і судноремонтний завод ім. Комінтерну після повернення з евакуації починає швидко відновлюватись. З огляду на те, що Україні в найкоротший термін потрібно було відродити зруйнований водний транспорт, комінтерновці наполегливою працею успішно виконали своє завдання. Чимало з них були відзначені державними нагородами. У 1950 р. головному конструкторові заводу В. Тереку за розробку і впровадження у виробництво нових типів річкових судів присуджено Державну премію

⁷¹ Там само. С. 136.

СРСР. У 1951 р. в Херсоні також почали будувати новий суднобудівний завод. Вже у 1953 р. зі стапелів заводу зійшли перші танкери «Херсон» і «Грозний». Через кілька років почалося виробництво сухогрузних кораблів⁷².

Швидкими темпами відновлювалася і успішно розвивалася основна галузь місцевої промисловості – машинобудування. У 1944 р. Бериславський завод Херсонської області перейшов від випуску запчастин і простих сільськогосподарських машин до виробництва потужних дизелів для електростанцій і суднових компресорних установок. У 1949 р. бериславські робітники не тільки освоїли ще один вид продукції – нафтодвигуни, але і випустили їх у тому ж році в кількості 150 штук⁷³. Завод також мав значні можливості для випуску охолоджувачів води, масла, фільтрів грубого і тонкого очищення палива, компресорів для суднових, стаціонарних і автотранспортних дизельних двигунів та інших вузлів двигунів внутрішнього згорання.

У 1950–1955 рр. в Херсонській області сформувався і почав функціонувати великий комплекс машинобудування і металообробки. Лідером цієї галузі в Україні було визнано «Каховський завод електрозварювального устаткування». Відома була і зернозбиральна техніка, яку випускав завод «Херсонські комбайни». «Південний електромашинобудівний завод» – єдиний на Україні виробник стартерів, приводів стартерів, генераторів для легкових і вантажних автомобілів, автобусів, тракторів і комбайнів, випускає у ці роки потужні електродвигуни для хімічної і нафтогазової промисловості. Вони відзначалися високою якістю і надійністю у роботі⁷⁴.

Також швидко відроджувались заводи Одещини. У 1945 р. Одеське відновлювальне управління було перетворене в Одеський загальнобудівельний трест № 1 Наркомфлоту СРСР. І після утворення

⁷² Барабашов Ю. Херсон. К.: Основи, 1964. С. 95.

⁷³ История городов и сёл Украинской ССР: Херсонская область. К.: Глав. ред. Украинской Советской Энциклопедии, 1983. С. 341.

⁷⁴ Там само. С. 202.

Міністерства транспортного будівництва Постановою Ради Міністрів СРСР будтрест № 1 був переданий до Мінтрансбуку та отримав назву трест «Чорноморбуд» Главморрічбуду, а через три роки – будівельно-монтажний трест з гідротехнічного будівництва «Чорноморгідробуд».

Вже 1 травня 1944 р. заводський гудок сповістив про початок роботи найстарішого заводу м. Одеси – ім. Січневого повстання. У його цехах почався ремонт паровозів і вагонів. У 1945 р. на заводі стали до ладу шість повністю відновлених цехів – ливарний, ковальський, складальний, ремонтно-механічний, інструментальний, силовий. 4 червня 1945 р. на заводі був випущений перший післявоєнний 3-х тонний кран марки «Январець». Надалі завод постійно збагачувався новими цехами, освоїв виробництво потужних кранів на автомобільному і залізничному ході⁷⁵.

Завод «Червоний Профінтерн» був зруйнований на 80%. До січня 1945 р. його розчистили від завалів. Водночас, було відновлено силову мережу в тисячу метрів, водопровід і каналізацію, механічний і ливарний цехи, відремонтовані котли і опалювальна система, обладнана лісопилка, завершені роботи з відродження консервного цеху. Разом з відновлювальними роботами до весни 1945 р. завод почав випуск деталей для тракторів і сільськогосподарських машин.

Відзначився і колектив машинобудівного заводу вугільної промисловості ім. Червоної гвардії, який до квітня 1945 р. змонтував дизель-генераторну станцію; до листопада відновив механічний цех; а в грудні 1945 р. вперше в країні були виготовлені дві електролебідки вантажопідйомністю в 1 тонну для добування вугілля. А до січня 1946 р. було освоєно випуск нових видів бурових машин.

Беручи підвищені зобов'язання, до річниці звільнення Одеси завод ім. Старостіна випустив першу продукцію – 1000-тонні вагони і 15-тонні автомобільні ваги, які пізніше почали працювати на шахтах Донбасу. У

⁷⁵ Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. С. 136.

червні 1945 р. завод почав виготовляти кранові п'ятитонні ваги для чорної металургії Одещини.

У 50-х рр. машинобудівні підприємства Одеси почали випускати випускали різноспрямовану технічну продукцію. Так, на заводі ім. Старостіна почали виготовляти 100-тонні електровагоноваги для металургійних підприємств; на заводі «Червона гвардія» – електролебідки для механізації підземного транспорту на вугільних шахтах; на заводі ім. Калініна – пресодувні машини; на заводі ім. Сталіна – фреонові холодильні машини. Завершилося будівництво заводу радіально-свердлильних верстатів. До кінця п'ятирічки він посів одне з перших місць серед верстатобудівних підприємств країни. На ньому було освоєно виробництво складних верстатів для металообробної промисловості країни. На створеному у післявоєнний час заводі ім. Кірова було відкрито виробництво унікальних фрезерних верстатів. На автоскладальному заводі налагодили виробництво автосамоскидів. Побудований в четвертій п'ятирічці завод «Поліграфмаш» почав випускати машини для поліграфічної промисловості⁷⁶.

На початку 50-х рр. ХХ ст. були збудовані одеські заводи кріогенного та кисневого обладнання – об'єднання «Кисеньмаш», завод ковальсько-пресових машин – «Пресмаш» (1952 р.), завод гідравлічного обладнання для будівельних машин – «Будгідравліка» (1952 р.), автозбиральний завод з виробництва обладнання для автомобілів та тракторів «ОДАЗ» і «Кільце», завершено у роки п'ятої п'ятирічки будівництво заводу «Автогенмаш» (з 1951 – «Кислородмаш»).

Можна сказати, що промисловість Одеси перевершила довоєнний рівень. У цей період в цілому склалася структура промисловості міста. Випуск валової продукції одеської промисловості зріс за перші п'ять років (1945–1950 рр.) в 3,6 рази.

Відразу після визволення почали відновлювати свою діяльність і підприємства легкої та харчової промисловості. Через декілька днів після

⁷⁶ Там само. С. 305, 318, 401.

звільнення Одеси почали діяти молочний комбінат і оцтовий завод. До листопада був також відновлений третій хлібзавод з 12 пекарнями. У 1945 р. разом з відновленням другої черги підприємств харчової промисловості, ряд заводів освоював нові види продукції. Винзавод № 1 освоїв перший на Україні експериментально-виробничий тираж «Радянського шампанського» в обсязі 30000 пляшок, організував виробництво виноградних соків в кількості 5000 декалітрів і зробив закладку у кількості 132000 декалітрів для випуску високоякісних марочних вин. Одночасно з цим було розпочато будівництво жиркомбінату у складі гідрогеназаціонного заводу, маргаринового і миловарного заводів. Вступили в експлуатацію лікєро-коньячний завод, макаронна і кавова фабрики, нові види консервів освоїв консервний завод⁷⁷.

Стали до ладу в Одесі також відновленні підприємства: консервний завод ім. Ворошилова, цукрорафінадний завод ім. Благоева, молочний комбінат, м'ясокомбінат, маслоробний завод № 2, комбінат харчових концентратів, кондитерська і макаронна фабрики. Почали працювати створені після війни нові заводи – вітамінний і соковий.

З року в рік нарощували темпи виробництва у роки довоєнних п'ятирічок харчові підприємства Одещини. Протягом 1940–1950 рр. значно розширився випуск продукції цукрорафінадної та консервної галузей, введено в дію кондитерську фабрику, пивоварні заводи у м. Одесі та м. Ізмаїлі, хлібозаводи в райцентрах. У Балті і Ананьєві працювали миловарні, консервні, олієпереробні заводи, млини. У м. Ізмаїлі у 1948 р. з'явився маслозавод, м'ясокомбінат, кондитерська фабрика, холодильник рибтресту. У Білгород-Дністровську також почав працювати м'ясокомбінат, хлібзавод, борошномельний завод № 2.

Після війни в Одесі виникла нова галузь промисловості. У 1946 р. була створена китобійна флотилія «Слава». Китобійна база являла собою

⁷⁷ Там само. С. 160.

плавучий завод, в цехах якого китову сировину переробляли у харчовий і технічний жир, у кормове м'ясо, борошно й інші продукти⁷⁸.

Всього в містах і селах Одещини за четверту п'ятирічку було збудовано 12 харчових комбінатів, 13 маслоцехів, 56 млинів. Загальний випуск продукції 1946–1950 рр. виріс у 3,6 рази. Валова продукція у порівнянні з довоєнним часом в харчовій промисловості зросла у 3,1 рази.

Складно відновлювали свою діяльність підприємства легкої промисловості. Адже під час війни окупантами було вивезено все енергетичне та технологічне обладнання з областей. В Одесі було зруйновано 40% виробничих потужностей суконної фабрики. На його відновлення не вистачало коштів і робочих рук, але вже у вересні 1945 р. був закінчений монтаж повернутого технологічного обладнання та одночасно налагоджений випуск бавовняної вати і бавовняних ковдр. У 1950 р. суконна фабрика працювала на повну потужність. Також в Одеській області почала розвиватися пеньково-джгутова індустрія.

Активне відновлення легкої і харчової промисловості відбувалося і на Херсонщині. В Складовську з 1944 р. працював маслозавод потужністю 1325 ц. вершкового масла та промкомбінат з річним випуском продукції більш ніж на мільйон карбованців. У 1947 р. відновлено роботу харчокомбінату та бавовняно–переробного заводу. В 1947 р. вступили в дію промартілі ім. 5-го грудня і ім. Щорса, промкомбінат, паровий млин і ремонтні майстерні. Через два роки була здійснена реконструкція млина, його потужність зросла до 40 тонн борошна на добу.

У Цюрупинську вже у 1944 р. працювали підприємства місцевої промисловості – промкомбінат, харчокомбінат, винзаводи, артіль «Зірка». Працівники промкомбінату в стислі терміни налагодили випуск меблів для населення, використовуючи місцеву сировину – вербу. Працівники артілі «Зірка» налагодили виробництво необхідних товарів широкого споживання

⁷⁸ Бугаенко Б. А., Галь А. Ф., Костенко Н. М. Николаевский кораблестроительный очерк истории института университета. Николаев: УГМТУ, 1995. С. 97.

(тканин, головних хусток, ковдр), організували пошиття та ремонт взуття для населення.

1 травня 1944 р. вступив у дію Бериславський маслозавод. На підприємстві працювала 91 особа, а до 1950 р. кількість працюючих на підприємстві становило вже 147. Виробництво всіх видів продукції заводу у грошовому вираженні досягло 6472 тис. крб⁷⁹.

Всесоюзною будовою було оголошено Херсонський бавовняний комбінат. Закладення його першої черги прядильно-ткацької фабрики № 1, відбулося в грудні 1952 р. Вже через два роки, у 1954 р., вступила в дію перша черга одного з найбільших в Україні бавовняних комбінатів, що складався з двох прядильних і оздоблювальних фабрик. Перші метри тканини було випущено вже в січні 1955 р.⁸⁰

Основним центром шкіряно-взуттєвої промисловості Південної Україна була Одеса. Тут розташовувалися два великих заводи, які були відновлені у перші ж роки післявоєнної відбудови і до кінця п'ятирічки вже працювали на повну потужність. Швейна ж індустрія зосереджувалася, як правило у великих містах. Усього у післявоєнний період налічувалося близько 15 фабрик. Найвідомішими стали після відновлення Одеська швейна фабрика ім. Воровського та нова швейна фабрика «Молода гвардія»⁸¹.

Підприємства компанії швейної індустрії почали будуватись також в Білгороді–Дністровському і Херсоні. Не менш важливою після відновлення стала хутряна і галантерейна індустрія. Хутряна фабрика у місті Балта виробляла хутрянні коміри, головні убори, пальта з натурального і штучного хутра. Крім цього, займалася фарбуванням хутряної сировини⁸².

У сфері галантерейної індустрії на півдні Україні у ті часи працювало близько десяти підприємств. Так на базі Одеського заводу хромових шкір діяло підприємство, яке випускало сумки, валізи, ремені і пояси. На

⁷⁹ История городов и сёл Украинской ССР: Херсонская область. С. 102, 321, 410.

⁸⁰ ХБК: курс на реконструкцію. Взгляд. 2006. 30 ноября.

⁸¹ Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. С. 214-217.

⁸² Херсону 200 лет. Сборник материалов и документов. К.: Наукова думка, 1978. С. 64, 164.

херсонській шкіргалантерейній фабриці виготовлялися вироби дрібної шкіргалантереї, папки, портфелі, ремені, ранці, сумки⁸³.

1950-і рр. стали періодом активного пошуку альтернативних сировинних ресурсів для задоволення потреб папероробних підприємств України. Широко розроблялись проекти застосування очерету нижньодніпровських плавнів для виробництва паперу та картону. При цьому здійснювалось будівництво комбінатів в Ізмаїлі та Херсоні. Але непродуманість загальної стратегічної політики не принесла очікуваних результатів та породила ряд проблем щодо забезпечення сировиною вже діючих підприємств. Іншою характерною ознакою відновлення роботи промисловості, що розглядається у перше повоєнне десятиріччя стала масова реконструкція та модернізація машинного парку, яка зумовлювалась гострою необхідністю значного підвищення продуктивності паперового виробництва в Україні. Це у свою чергу сприяло зміцненню та розширенню матеріально-технічної бази галузі⁸⁴.

Відродження легкої промисловості Миколаївщини дещо відрізнялося від інших областей, на неї покладалося завдання – спорудити млин-комбінат продуктивністю 200 тонн помолу борошна на добу, панчішно-шкарпеткову фабрику з річним виробництвом 3 млн. пар панчішно-шкарпеткових виробів; довести річний випуск трикотажної білизни до 1 млн. штук, взуття – до 375 тис. пар. У 1947 р. приріст промислової продукції порівняно з попереднім роком становив 30%, а собівартість основної продукції знизилася більше ніж в два рази. На 70% збільшився випуск взуття, на 32 – швейних виробів, на 84 – трикотажної білизни, на 59 – кондитерських виробів⁸⁵.

Відразу після звільнення міста почалося відновлення будинку швейної фабрики, адже після війни зберігся лише один будинок, у якому розмістили

⁸³ Історія народного господарства Української РСР: У 3 т. Т. 3. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–1980 рр.). Кн. 1. С. 88.

⁸⁴ *Студінський В. А.* З історії вітчизняної паперової промисловості (з фондів Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського). Бібліотечний вісник. 2001. № 3. С. 41.

⁸⁵ Николаевщина социалистическая. 1946–1980 гг.: Документы. и материалы. Одесса: Маяк, 1990. С. 105.

частину реєвакуйованого встаткування. З 1945 р. почала працювати трикотажна фабрика. Її відремонтували швидко, бо будинок і основне встаткування фабрики збереглися. Після відновлення на ній також було встановлено дві конвеєрні лінії і транспортер для подачі готової продукції. Вона виготовляла і постачала спортивне взуття.

Вже до кінця п'ятирічки легка промисловість області виробляла ряд нових видів продукції, в тому числі візерункове та трикотажне полотно, панчішно-шкарпеткові вироби, плащі з текстовініту. Галузь легкої промисловості Миколаївської області виробляла на той час до 8,8% обсягів продукції легкої промисловості України⁸⁶. Вона була представлена великими підприємствами швейної промисловості, які випускали чоловічий, жіночий і дитячий одяг. У Миколаєві у той час працювала швейна фабрика ім. Кірова, яка здійснювала пошиття та продаж теплих спортивних костюмів, дитячих і чоловічих курток, пальт, плащів, тощо⁸⁷.

З 1950-х р. у Миколаєві почало діяти друге на той час за величиною трикотажне підприємство півдня України – промкомбінат «Чорноморка», що випускало постільну білизну, жіночі костюми, спцодяг, сукні, дитячі сорочечки, нічні сорочки, робочі рукавиці, шорти, нижню білизну, халати. Миколаївські взуттєвіики вперше в Україні освоїли нейритів клей, що дало змогу підвищити надійність продукції на 18-20%. Також у цей період широко розгорнулося виробництво будівельних матеріалів: вапна, цегли, черепиці, граніту тощо.

Слід підкреслити, що відновити довоєнні потужності багатьох галузей було дуже складно. Наприклад, Миколаївський м'ясокомбінат почали відновлювати у меншому розмірі. Залишили лише забійний, ковбасний, кишковий, жировий, шкіросалочний цехи й цехи ширвжитку по виготовленню гребінців, гудзиків і та деякої іншої продукції. На молокозаводі через повне знищення обладнання була організована ручна

⁸⁶ Миколаївська область. 1937–2007: історичний альманах. Миколаїв: Атол, 2007. С. 35.

⁸⁷ Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. С. 160.

переробка молока. З 1948 р. завод повернувся до довоєнного виробництва, що складало щодня 75 тис. літрів молока й був обладнаний новою технікою⁸⁸.

Відразу після закінчення війни приступили до відновлення Миколаївського пивоварного заводу. На заводі виробляють необхідне устаткування для ручного вироблення газованих вод у кількості до 10 тис. літрів на день.

За роки четвертої п'ятирічки повернулися до роботи 2 механізованих хлібозаводи загальною продуктивністю 105 т. хліба на добу, 2 механізовані пекарні із продуктивністю до 28 т. хліба й одна механізована пекарня з випічки кондитерських виробів. Відремонтували й другий хлібзавод, з усім устаткуванням, яке було знищене. Перший хлібзавод, обладнаний 6 пічками, який німці висадили разом з устаткуванням у повітря, був побудований фактично знову. З 1947 р. почалися роботи по відновленню хлібозаводу № 3 потужністю в 20 т. на добу. З 1946 року дві млині фабрики «Главборошно» почали працювати на довоєнному рівні⁸⁹.

Після звільнення міста почав працювати і головний корпус бавовняного заводу. Запрацював пресовий цех, устаткування якого значною мірою уціліло, сушильний цех, а до 1945 р. відновили й зруйновані пічки.

Почав випускати свою продукцію відновлений склозавод. Завдяки модернізації було розширено асортимент його виробів. На парфумерно-скляному комбінаті запустили у роботу 6 високопродуктивних механічних ліній. Значних успіхів у відновленні виробництва досяг миловарений завод, який до війни виробляв 120-130 т. господарського мила на місяць, а з появою каустичної соди й жиру збільшив свої обсяги з виготовлення мила. Відновив свою роботу у перші ж роки і зруйнований маслоробний завод, для цього було збудовано іншу споруду. До війни на цьому заводі перероблялося до 50 т. сировини, а відновлений був розрахований на 10–15 т.

⁸⁸ Крючков Ю. С. История Николаева от основания до наших дней. С. 89.

⁸⁹ Николаевщина социалистическая. 1946–1980 гг. С. 111.

За роки першої післявоєнної п'ятирічки рибна промисловість Очакова розвивалася високими темпами. З 1955 р., згідно з постановою Ради Міністрів УРСР, рибний і консервний заводи об'єдналися в Очаківський рибоконсервний комбінат, потужність якого була доведена до 34,6 тис. умовних банок на добу⁹⁰.

1944 по 1947 рр. в Очакові було відбудовано і розширено промкомбінат, харчокомбінат, промислові артілі «Третя п'ятирічка» і «Червоний Очаків».

У Єланецькому районі у 1945-1946 рр. було відбудовано такі промислові підприємства, як райхарчокомбінат, маслозавод, промартіль ім. Кірова, пекарню, райпромкомбінат і млин. В 1947 р. в Доманівському районі почали діяти млин і олійниця, райпромкомбінат, який виготовляв взуття, гончарні вироби, вапно. У селищі Олександрівка з 1945 р. відновили коноплезавод. У Васелинівському районі відновили після війни коноплезавод і державний млин. В Братському районі на 1944 р. працювали такі підприємства місцевої промисловості: райхарчокомбінат і 8 підприємств райпромкомбінату. Трудівники маслозаводу у 1948 р. виробили понадпланової продукції на 160 тис. крб., того ж року працівники райхарчокомбінату виконали півтора річних плани. У с. Арбузинка, після війни набула подальшого розвитку місцева промисловість. На харчовому і промисловому комбінатах було відкрито нові цехи, збільшився асортимент виробів. Промкомбінат почав виробляти будівельні матеріали і різні господарські речі. Великим попитом користувалася продукція меблевої фабрики, підприємство якої було оснащено новими механізмами і верстатами⁹¹. У Снігурівці почав діяти завод мінеральних вод, а в Новому Бузі – сирзавод.

До 1955 р. на Миколаївщині існувало близько 1000 підприємств легкої промисловості.

⁹⁰ История городов и сёл Украинской ССР: Николаевская область. К.: Глав. ред. Украинской Сов. Энциклопедии, 1981. С. 236, 431, 542.

⁹¹ Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. С. 471, 568.

Таким чином, незважаючи на значні руйнування заводів, доцільність їх відновлення диктувалося наявністю підготовлених площадок, стапелів, підземних комунікацій, фундаментів майже всіх цехів, а також – висококваліфікованих кадрів суднобудівників. Безсумнівно, за роки перших післявоєнних п'ятирічок, зростання промислового виробництва йшло головним чином за рахунок підвищення продуктивності праці і внутрішніх резервів виробництва, що дозволило суднобудівним заводам у короткостроковий термін перевищити довоєнний розвиток. Поряд з суднобудуванням також відроджувалась швидкими темпами машинобудівна і металообробна промисловість.

За роки перших повоєнних п'ятирічок промисловість Південної України не тільки відновилася від післявоєнної руйнації, а й зробила значний крок вперед у своєму розвитку. У регіональній галузі машинобудування існувало вже 40 підприємств союзного і республіканського значення, що дозволило не тільки вийти на довоєнний рівень виробництва, але й дало змогу більше зрости питомій вазі в цій галузі промисловості.

Легка промисловість відновила свою діяльність і почала протягом повоєнного періоду виробництво ряду нових видів продукції. У подальшому, деякі підприємства збільшили оберти свого виробництва, за рахунок того, що починаючи з п'ятої п'ятирічки на Півдні України почали освоювати механічні, конвеєрні і потокові лінії виробництва.

РОЗДІЛ 3

СТАН ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 50-х – 60-х рр. ХХ ст.

Соціально-економічна політика визначеного періоду продовжувала базуватися на рішеннях владно-партійних структур. Починаючи з середини 50-х рр. ХХ ст. проведено низку організаційних заходів у межах країни, зокрема: у червні 1955 р. прийнято постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення справи вивчення і запровадження в народне господарство досвіду і досягнень передової вітчизняної та закордонної науки і техніки»⁹², відповідно до якої було створено Державний комітет із нової техніки. Отже, враховуючи наявні документи, досягнення науки й техніки планувалося впроваджувати переважно адміністративним шляхом.

У лютому 1956 р. ХХ з'їздом КПРС проголошується створення єдиного народногосподарського комплексу, що мав охопити усі ланки суспільного розподілу, виробництва та обміну в межах Української республіки. Структура та рівні економічного розвитку союзних республік регулювалися з Москви. Партійне керівництво здійснювало планування й управління економікою, розподіляючи між республіками та економічними галузями і регіонами матеріально-технічні, фінансові та трудові ресурси.

У першій половині 50-х рр. в Україні, як і в Радянському Союзі загалом, визначилися значні недоліки системи управління народним господарством, що вимагало управлінської реорганізації. У 1957 р. партійно-радянським керівництвом розробляються заходи щодо вдосконалення організації управління промисловістю та будівництвом. 7-10 травня цього ж року Верховна Рада УРСР ухвалила Закон «Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом Української РСР» на основі якого 31 травня IV сесія Верховної Ради УРСР ухвалила Закон «Про

⁹² Постановления июльского Пленума ЦК КПСС 1955 года. М.: Политиздат, 1955. 31 с.

подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом Української РСР»⁹³. Відповідно до прийнятих директив визначалася нова структура управління промисловістю. Республіка розподілялася на 11 економічних районів. Миколаївщина, Одещина та Херсонщина увійшли до Чорноморського адміністративного економічного району. У подальшому кількість економічних районів збільшилася до 14. Проте відповідно до рішення листопадового пленуму ЦК КПРС, Указом № 30 Президії Верховної Ради УРСР у грудні 1962 р. в республіці на зміну 14 економічним районам прийшли 7, який було скасовано Указом Президії Верховної Ради УРСР «Про об'єднання обласних промислових і обласних сільських Рад депутатів трудящих Української РСР» від 01 грудня 1964 р. і створено єдині обласні Ради депутатів трудящих у 19 областях⁹⁴. Прикладне значення економічного районування полягало у використанні на практиці територіального управління господарством через те, що воно виступало як основне формування і реалізація державної регіональної економічної політики. Але економічне районування інколи порушувалося при обиранні оптимального варіанту розташування нових виробничих об'єктів та вдосконалення територіальної структури господарства. Економічне районування мало сприяти підвищенню ефективності використання виробничого, ресурсного та науково-технічного потенціалу районів.

На початку 60-х рр. ХХ ст. установлювалися нові завдання щодо соціально-економічного розвитку. В 1961 р. у третій програмі партії, ухваленій на ХХІІ з'їзді КПРС, визначалися основні положення поетапного виконання ключового на той час завдання: створення матеріально-технічної бази⁹⁵. Партійно-радянська система намагалася налагодити процес росту економічної та соціальної сфер. Наголосимо, що у 60-х рр. ХХ ст.

⁹³ Заседание Верховного Совета СССР (четвертого созыва). Седьмая сессия. 7-10 мая 1957 г.: Стеногр. отчет. М.: Политиздат, 1957. С. 16.

⁹⁴ *Ткачук А., Ткачук Р., Ганущак Ю.* З історії реформ адміністративно-територіального устрою України, 1907–2009. К.: Леста. 2009. С. 25.

⁹⁵ ХХІІ съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 17–31 октября 1961 года. Стенографический отчет: М.: Политиздат, 1962. С. 146.

господарство в Українській РСР розвивалося на підставі директивних планів: семирічного (1959–1965 рр.) та п'ятирічного (1966–1970 рр.), які затверджувалися на XXI, XXII, XXIII з'їздах КПРС. Економіка УРСР визнавалася найпотужнішим економічним комплексом у складі СРСР. Вона стала одним із центрів металургії, машинобудування, хімічної та гірничої промисловостей.

На Півдні України в 50-х – 60-х рр. XX ст. провідне місце посідали суднобудування та судноремонт, станкобудування, підйомно-транспортне будівництво, сільськогосподарське машинобудування, приладобудування, електромашинобудування. Саме у зазначений період набувало широких масштабів авіасполучення, спостерігався інтенсивний розвиток морських і річкових портів. Зростали перспективи розвитку потужностей заводів і підприємств. Південний регіон УРСР набув статусу одного з тих, що інтенсивно розвивається та є перспективним.

У прагненні довести економічні переваги соціалістичної системи над капіталістичною партійне керівництво першочергову увагу приділяло індустріальному розвитку країни. М. Хрущов був переконаний, що переформатування структури керівництва з централізованого на місцеве забезпечить інтенсивний розвиток радянської індустрії. У зазначений період постало актуальне питання про співвідношення темпів розвитку групи А (промислові товари, які призначені для виробництва інших товарів) і групи Б (товари народного споживання, для особистого вжитку). *(Таблиця 1).*

Порівняльний аналіз відповідних галузей промисловості по областях, у такому контексті, дає можливість спостерігати загальну відповідність щодо розвитку промислового потенціалу областей. За основу беремо відсоткову пропорцію щодо довоєнного 1940 р., згідно з тими показниками, що наводяться в архівних джерелах та статистичних щорічниках.

Інтенсивно розвивалася промисловість будівельних матеріалів, здійснювалися спроби створення бази для індустріалізації. Широкого

запровадження набули залізобетон, конструктивна та облицювальна кераміка, стінові шлакобетонні блоки, нові види теплоізоляційних матеріалів.

Аналіз статистичних даних народного господарства УРСР 60-х рр. ХХ ст., свідчить, що валовий продукт промисловості УРСР зріс порівняно з довоєнними показниками (1940 р.) і продовжував зростати протягом 60-х рр. ХХ ст. На Миколаївщині від 1960 до 1969 рр. темпи росту промисловості зросли у 2,19 рази, що підтверджується статистичними даними. Херсонщина порівняно з Миколаївщиною мала приблизно однакові показники розвитку промисловості від 1960 до 1968 рр. темпи росту промисловості зросли у 2,16 рази. В Одеській області темпи росту зросли аналогічно в 1,78 рази. За наведеними даними таблиць показників темпів росту валової продукції промисловості за галузями у Південному регіоні України можна зробити висновок, що легка промисловість суттєво відставала від важкої. Отже, за співвідношенням темпів росту груп А та Б перевагу мала саме група А.

Випереджальний розвиток групи А обґрунтовувався марксистсько-ленінськими підходами та політико-ідеологічною доцільністю, що залишалася на той час. Пріоритети для важкої промисловості визначалися за рахунок свідомого утиску сільського господарства. Село повинно було залишитися економічним донором, тобто постійно здійснювалася фактична його руйнація з боку держави.

Незважаючи на «експерименти», темпи розвитку промисловості України за першу половину 60-х рр. ХХ ст. перевищували середньосоюзні показники.

Беручі загальні показники росту валової продукції регіонів Півдня України, можемо простежити аналогію із підвищенням показників валової продукції за галузями (*Таблиця 2*). Динаміка промислового виробництва Миколаївщини, Одещини та Херсонщини зростала пропорційно до загальних показників усієї УРСР. Капітальні вкладення у промисловість республіки зросли у 2,2 рази, що при порівнянні відповідає таким же показникам у досліджуваному регіоні.

Порівнюючи усі три області, слід виділити Херсонську область, показники якої зросли майже у 3 рази щодо 1950 р. і складали у 1958 р. – 380 %, 1965 р. – 813 %, у 1968 р. – 1029 %. Одеська і Миколаївська області мали пропорційно рівні показники. Узагальнення цих показників дає такі цифри: Миколаївська область у 1959 р. мала 307 %, у 1965 – 487 %, у 1969 – 721 %. Одеська область, як зазначалося раніше мала майже такі самі відсоткові показники: у 1965 р. – 485 %, у 1968 р. – 608 %, у 1970 р. – 717 %⁹⁶.

Динаміка розвитку промисловості Української республіки підтверджується економічними реаліями досліджуваних регіонів. За галузями промисловості найбільшого розвитку набули: хімічна та нафтохімічна галузі, що зросли в 1,88 рази; показники електроенергетики зросли у 1,5 рази, легка промисловість та промисловість будівельних матеріалів у 1,5 рази.

Провідними галузями промисловості Херсонської області в досліджуваний період є металообробна та машинобудівна (зокрема суднобудування і сільськогосподарське машинобудування), текстильна та харчова. З-поміж підприємств машинобудування та металообробної промисловості області необхідно виокремити: Херсонський комбайновий завод ім. Г. Петровського, суднобудівний і судноремонтний завод ім. Комінтерну, судноремонтний завод ім. В. Куйбишева, завод електромашинобудівний та карданних валів.

На початку 60-х рр. на Херсонщині здійснювалися спроби створити промислову базу. Окремі підприємства починали відігравати важливу роль у республіканському виробництві. На заводі імені Г. Петровського виготовлялося 100 % республіканських кукурудзозбиральних комбайнів, на консервному заводі в Мирному випускали 9 % від загальносоюзної кількості

⁹⁶ Народное хозяйство Николаевской области. Статистический сборник. Одесса.: Маяк, 1970. 137 с.; Народное хозяйство Одесской области. Статистический сборник. Одесса, 1973. 215 с.; Народное хозяйство Херсонской области. Статистический сборник. Херсон, 1973. 183 с.

консервів. На позачерговому XXII з'їзди КПРС 1961 р. перший секретар ЦК КПУ М. Підгорний наголошував, на важливості випуску саме кукурудзозбиральних комбайнів для збирання великих посівів кукурудзи та недоречності обмежуватися лише одним заводом імені Г. Петровського, оскільки потужності його будуть вичерпані через два – три роки, тому за мету поставлено переоснащення наявних силосозбиральних комбайнів для можливості збирати кукурудзу як на зерно, так і на силос⁹⁷.

У 1960 р. на Херсонщині було побудовано 28 промислових підприємств і 35 цехів. Швидкого розвитку досягли такі галузі промисловості, як електротехнічна, приладобудівна, целюлозна. Херсон як важливий промисловий центр Південного регіону України мав у своїй структурі бавовняний комбінат, теплоелектроцентрالی, заводи силікатної цегли і великопанельного домобудівництва. У подальшому за період 1960–1965 рр. побудовано й уведено в експлуатацію 10 підприємств, зокрема теплоелектроцентрالی та м'ясокомбінат. Із 1959 до 1965 рр. на заводах Херсонської області освоїли випуск більш як 100 сучасних зразків устаткування і машин. У 1959 р. на Каховському заводі електрозварювального устаткування разом із науковцями Інституту електрозварювання ім. Є. Патона АН УРСР створили першу в СРСР рейкозварювальну машину типу К-155⁹⁸.

Зростали показники потужностей електростанцій та виробництва електроенергії в УРСР. Можемо розподілити потужності всіх електростанцій загалом та теплових і гідроелектростанцій зокрема. Потужність усіх електростанцій УРСР становила: у 1960 р. 11,7 млн. кВт., зокрема 9,9 млн. кВт теплових та 1,8 млн. кВт гідро; у 1965 р. 18,9 млн. зокрема 16,7 млн. кВт

⁹⁷ XXII съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 17–31 октября 1961 года. Стенографический отчет: М.: Политиздат, 1962. С. 276.

⁹⁸ Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область. С. 60.

теплових та 2,2 млн. кВт гідро, а станом на 1970 р. – 27,8 млн. кВт. Зокрема, 25,3 млн. кВт теплових та 2,5 млн. кВт гідро⁹⁹.

На Херсонщині діяла Каховська гідроелектростанція, останній гідроагрегат якої здали у 1956 р. Запуск станції пришвидшив темпи розвитку промисловості Каховки. У 1959 р. ремонтно-механічний завод «Дніпробуд» перетворився на Каховський завод електрозварювального устаткування, що одним із перших у Каховці перейшов на нову систему планування та економічного стимулювання¹⁰⁰. Це дало можливість подвоїти основні фонди виробництва у 1967–1970 рр.

У 1966 р. для електропостачання споживачів Скадовського та Цюрупинського районів уведено в експлуатацію трансформаторну підстанцію 154/35/10 кВ «Виноградівську» з двома трансформаторами по 25 мВА, у подальшому встановлено два трансформатори по 40 мВА. У 1969 р. включено підстанцію 154/35/10 кВ «Посад-Покровська» з двома трансформаторами по 25 мВА, надано два по 40 мВА. У результаті введення в експлуатацію цієї підстанції та ліній 150 кВ здійснено зв'язок Херсонської енергосистеми з містом Миколаєвом¹⁰¹.

Розвиток Херсонського суднобудівного заводу та побудова житлового масиву «Корабел» на Карантинному острові спричинили пошук нових електричних потужностей. У 1969 р. введено в експлуатацію підстанцію «Карантинну» з двома трансформаторами по 25 мВА, у подальшому – два трансформатори по 40 мВА. Після проведеної реконструкції Херсонського нафтопереробного заводу 22 грудня 1970 р. його підключили до підстанції 154/35/6кВ «ХНПЗ» з двома трансформаторами потужністю по 60 мВА.

У 1952 р. почалося будівництво Херсонського бавовняного комбінату. Його виробничій потужності необхідно було споживати велику кількість електроенергії, пари та гарячої води. Тому в складі об'єктів ХБК, що

⁹⁹ Народне господарство Української РСР в 1985 році: Статистичний щорічник. К.: Техніка, 1986. С. 158.

¹⁰⁰ Шамрай М. Каховській ГЕС 10 років. Одеса, 1965. С. 5–7.

¹⁰¹ Тростянецький А. С. История энергетики Херсонщины. Херсон: «Наддніпряночка», 2005. С. 57.

будувалися, була і власна ТЕЦ. Перша турбіна потужністю 12000 кВт (12 мВт) і котел продуктивністю 75 т. пари / год були пущені на 1 січня 1956 р. У 1957 р. введено в експлуатацію другу турбіну потужністю 12 мВт і другий котел, а потім і третій котел. У 1958 р. пущений четвертий котел. До цього часу ТЕЦ постачає електричну і теплову енергію не тільки ХБК, а й інші промислові підприємства, новий житловий масив комбінату. Тому ТЕЦ передається в підпорядкування енергосистемі і стає державною електростанцією. У 1965–1967 рр. ТЕЦ розширюється, пущені турбіни № 3 і № 4 потужністю по 25 мВт.¹⁰²

У 1966–1967 рр. випущено котли високого тиску продуктивністю 160 тонн пари/год. У 1969 р. для гарячого водопостачання житлового мікрорайону ХБК запуснені два водогрійних котли. Надалі проводилися реконструкції станції, Херсонська ТЕЦ мала генеруючу потужність 80000 кВт (80 мВт), перший і четвертий котли – по 105 тонн пари/годину, п'ятий, шостий, сьомий – 200 т. пари / год. і два водогрійних котла продуктивністю по 50 Гкал / год.

Для будівництва електростанції та міста Нової Каховки були потрібні нові електричні потужності. Відповідно до наявної літератури та джерел наведено динаміку зростання енергетичних потужностей. У 1952 р. почалося будівництво трансформаторної підстанції (головна знижувальна підстанція – ДПП) напругою 150/35/6 кВ із одним силовим трансформатором потужністю 31,5 МВА і лінії 150 кВ Кривий Ріг – ДПП. У подальшому 1954 р. лінія 150 кВ із Кривого Рогу переведена на побудову і побудовані дві лінії 150 кВ Каховської ГЕС – ДПП.

Під час реконструкції 1965 р. ДПП установили другий трансформатор 150/35/6 кВ потужністю 31,5 МВА, група з трьох автотрансформаторів потужністю по 100 МВА напругою 220/150/35 кВ і лінія 220 кВ на підстанцію «Титан» у Криму. У лютому 1960 р. утворилося районне

¹⁰² Там само. С. 58-59.

енергетичне управління РЕУ «Херсоненерго», а вже 22 жовтня 1960 р. наказом «Херсоненерго» організований Херсонський мережевий район¹⁰³.

До енергозбуту РЕУ «Херсоненерго» входило Миколаївське обласне відділення енергозбуту, районні та міжрайонні відділення в Херсонській і Миколаївській областях. Очолювали енергозбут директори Л. Стасенко та Р. Сараїв, головний інженер П. Пшеничний. Мережевий район прийняв на свій баланс комунальні електромережі в області. Організовані мережеві районні відділки в Каховці, Голій Пристані, Скадовську, Генічеську. Біля витоків Мережевого району стояли досвідчені фахівці-електрики – директор К. Везумський, Є. Коваль, головні інженери Ю. Хворостін, Л. Коношенко. Із 1964 р. Херсонське підприємство електромереж входило до енергетичної системи РЕУ «Одесаенерго», а в Каховці утворено новий район електричних мереж.

Машинобудівна галузь Херсонщини обслуговувала всі сфери промисловості. Перше місце за обсягом валової продукції посідало сільськогосподарське виробництво, друге – суднобудування та судноремонт, електромашинобудування, бавовняне виробництво та виробництво карданних валів. Серед заводів машинобудівної промисловості міста провідне місце посідав комбайновий завод ім. Петровського. Якщо на початку 60-х рр. завод виготовляв дощувальні машини, то наприкінці десятиліття випустили принципово новий – 10-тисячний дощувальний агрегат. Конструктори заводу підтримували постійний зв'язок із передовими спеціалістами – механізаторами країни М. Брагою, О. Гіталовим, практичний досвід яких допомагав удосконаленню технічного устаткування. Херсонський електромашинобудівний завод випускав стартери та генератори для автотракторної промисловості. Це підприємство мало замовників більш як у 100 містах СРСР.

¹⁰³ Там само. С. 102-105.

Хімічна промисловість представлена Херсонським нафтопереробним заводом, заводом побутової хімії, великим склотарним заводом, заводом залізобетонних виробів тощо. На Херсонському нафтопереробному заводі протягом досліджуваного періоду здійснено значну модернізацію: у 1958 р. введено в експлуатацію першу установку АВТ, у 1960 р. введено в експлуатацію дві бітумні установки, у 1970 р. на заводі вже діяла установка коксування сировини потужністю 639 тис. т. на рік¹⁰⁴. структурі промислового виробництва Херсонської області провідне місце посідало машинобудування і металообробка, приблизно на одному рівні із Миколаївською областю знаходилася легка й харчова промисловості, структура харчової промисловості включала консервну, виноробну і м'ясну галузі.

Значного рівня розвитку досягли у промисловій інфраструктурі області Херсонський суднобудівний і судноремонтний заводи. На підприємствах «Паллада», заводах імені Комінтерну та імені Куйбишева будувалися суховантажі, буксири, баркаси, залізобетонні доки, ремонтувалися рибальські траулери і річкові судна. У 1958 році в Херсоні створено Центральне конструкторське бюро (ЦКБ) залізобетонного будівництва, мета якого – розроблення проєктів залізобетонних суден і доків.

Херсонський суднобудівний завод у 1963 р. почав випускати нову серію суден типу «Бежиця», особливістю яких стало максимальне розкриття палуби і наявність подвійного борту. Ці судна мали дуже великий попит на суднобудівному ринку, їх закупували судновласники з восьми країн світу. У 1965 р. на підприємстві споруджено один із перших у колишньому Радянському Союзі океанський суховантажний газотурбохід – «Паризька комуна». Прикладом великих обсягів виробництва можна назвати спущені на воду океанські лайнери «Жовтнева революція», «Комсомольська слава», «Ілля Кулик», «Академік Євген Патон» та інші у період 1967–1970 рр.

¹⁰⁴ Херсонщина: від найдавніших часів до сьогодення: 70-річчю утворення Херсон. обл. присвячено. Херсон: Вишемирський В. С., 2017. С. 203.

Херсонський комбайновий завод виготовляв кукурудзозбиральні комбайни, дощові установки, насосні станції, які задовольняли потреби не лише регіону, а й союзу загалом. Також у Каховці працювали заводи карданових валів й електромашинобудування, завод електрозварювального обладнання, Новокаховський електромашинобудівний завод, Бериславський машинобудівний завод, Генічеський арматурний завод¹⁰⁵.

Важливі об'єкти промислового виробництва знаходилися не тільки в обласному центрі Херсоні, а й у районах, зокрема целюлозний завод, що розташовувався в місті Цюрупінську, на його базі у 1963–1964 рр. уперше в СРСР засвоєно виробництво безперервним способом біленої сульфатної целюлози спочатку з тростини, а потім із низькосортної листяної (осикової) сировини. Проектна потужність заводу, устаткування для виробництва якого поставила французька фірма «Парнос-Вітмор», склала 25 000 т. целюлози на рік. Через два роки після реконструкції виробнича потужність заводу збільшилася до 34 000 тонн целюлози на рік.

У зв'язку з ліквідацією посівів бавовнику в Україні у 1956 р. на базі Скадовського бавовноочисного заводу відкрито цех Херсонського консервного комбінату, який незабаром перетворився на самостійне підприємство. У 1960 р. завод випускав майже 11 тис. банок продукції. Жителі багатьох міст УРСР та всього союзу із задоволенням купували консервовані варення, фрукти, овочі, соки, джеми, томат-пасту, рибні і м'ясні консерви (усього 47 видів). У 1965 р. введені в дію дві автоматичні лінії системи «Ланг», що сприяло виробленню 30 % томатної пасти. Потужність такої лінії давала 120–150 т. пасти на рік. Споруджено холодильник на 300 т. для зберігання продукції. Станом на 1970 р. завод виготовляв понад 17 млн. банок консервів.

Із 1963 р. у Херсоні діяв цегельний завод, 1965 р. розпочав роботу хлібозавод. У Джарилгацькій затоці налагоджено добування морського черепашнику й будівельного піску. Пісок використовувався для потреб

¹⁰⁵ Херсону 200 лет: сб. док. и материалов. К.: Наукова думка, 1978. С. 312.

будівництва в Одеській області, його вивозили також до Кримської області, що значно збільшило вантажообіг Скадовського порту, механізацію трудомістких вантажно-розвантажувальних робіт.

Колектив Цюрупинського целюлозного заводу 14 грудня 1962 р. провів дослідну варку целюлози. Наступного року уперше у СРСР на заводі освоїли виробництво біленої целюлози з очерету, а ще через рік із – осики. У 1964–1965 рр. продукція заводу експонувалася на виставці досягнень народного господарства СРСР. Колектив заводу отримав дві золоті, одну срібну та чотири бронзові медалі, також його нагороджено дипломами першого і другого ступенів виставки. У 1968 р. розпочали будівництво другої черги заводу, де виготовлявся фільтрувальний папір для очистки моторного палива.

У Цюрупинську промислова інфраструктура включала завод металовиробів, харчокомбінат із цехами консервним і безалкогольних напоїв. У 1969 р. почав працювати молокозавод, який переробляв за добу 75 т. молока, комбінат побутових підприємств, що мав свої філіали у всіх великих населених пунктах Херсонщини¹⁰⁶.

Легка промисловість Херсонщини набувала розвитку та представляла такі підприємства: Херсонський бавовняний комбінат – одне з найбільших в Україні і найпотужніших у СРСР підприємств текстильної промисловості, Генічеські ткацька та взуттєва фабрики. Вищевказані підприємства розташовувалися не тільки в Херсоні, а й по всій Херсонській області, – у Новій Каховці, Скадовську, Цюрупинську.

Порівняно з 1960 р. промисловість Херсонської області до 1970 р. поступово збільшила випуск продукції. Обсяги виробництва порівняно з 1940 р. у середньому зросли в 3 рази, про що свідчать такі показники: 1960 р. – 438 %, 1965 р. – 748 %, 1970 р. – 1178 %. Найбільший показник зростання спостерігався у машинобудівній та металообробній промисловості – 4,2 рази: 1960 р. – 785 %, 1965 р. – 1766 %, 1970 р. – 3318 %; в електроенергетиці – 2,3

¹⁰⁶ Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область. С. 383-385.

рази: 1960 р. – 517 %, 1965 р. – 632 %, 1970 р. – 1222 %; у харчовій промисловості – в 2,1 рази: 1960 р. – 258 %, 1965р. – 381%, 1970р. – 554 %; у легкій промисловості – у 2,3 рази: 1960 р. – 328 %, 1965 р. – 552 %, 1970 р. – 767 %, зокрема у текстильній промисловості 1960 р. – 382%, 1965 р. – 704%, 1970 р. – 945%, у виробництві будівельних матеріалів: 1960 р. – 1872%, 1965 р. – 1766%, 1970 р. – 4497 %¹⁰⁷ (*Таблиця 3*).

За роки восьмої п'ятирічки середньорічні темпи приросту промислової продукції Херсонщини склали 12 %. Обсяг промисловості збільшився на 58 %, а продуктивність праці на 34 %. Ефективність виробництва зросла завдяки підвищенню технічного оснащення, удосконаленню галузевої структури, збільшенню віддачі від капіталовкладень і виробничих фондів.

Важливого значення набула розбудова державних та кооперативних організацій, радгоспів та власного житла, що підтверджується результатами аналізу відповідних даних щодо капітальних вкладень (*Таблиця 4*). За період від 1961 до 1970 рр. загальна кількість капіталовкладень збільшилась у відповідних цінах у 1,5 рази, зокрема відбулося зростання відповідних показників державних і кооперативних підприємств – із 733 до 1143 млн. крб., а у радгоспах із 180 до 276 млн. крб. Проте капітальні вкладення, зроблені населенням на будівництво власних будинків і квартир, зменшилися від 60 до 49 млн. крб.

У другій половині 60-х років суттєві зміни відбулися в територіальному розташуванні промислових підприємств. Уведено в експлуатацію першу чергу Каховської промислової бази, Херсонської поліграфічної фабрики. Побудовано цегельний завод в Бериславі, рисовий і консервний заводи в Мирному (Каланчакського району), молокозавод у Цюрупинську. Працювала Каховська зрошувальна система, газопровід Крим – Херсон, побудовано нафтогін Кременчук – Херсон.

¹⁰⁷ Народное хозяйство Херсонской области. С. 24.

Не менш важливим економічно розвиненим регіоном Півдня України став Одеський. У промисловому виробництві перше місце посідала харчова промисловість, питома вага якої складала 43,7 % від загального обсягу промисловості області. На підприємствах Одеської області в 1960 р. почали вдосконалювати технології виробництва. Уведено в експлуатацію 220 нових автоматів і спеціальних агрегатних верстатів, вступила в дію 151 лінія потокового виробництва, із них – 18 із автоматичним циклом роботи. До середини 60-х рр. ХХ ст. закінчилися реконструкція та технічне переоснащення майже всіх промислових підприємств області. Почали видавати продукцію 35 нових заводів і фабрик. Обсяг виробництва валової продукції на 1970 р. в усіх галузях зріс на 73 % (від 1960 р.), зокрема, машинобудування – в 2,1 рази. Важливий аспект розвитку підприємств регіону – механізація окремих етапів виробництва. Станом на 1971 р. механізовано та автоматизовано 149 підприємств, найбільшу їх кількість включали харчова промисловість (704 підприємства) та машинобудівна (металообробна) (307 підприємств). Окремим пунктом розвитку промисловості Одеської області стала модернізація машинобудівних та металообробних підприємств. Протягом 60-х рр. щорічно модернізувалося близько 300–400 підприємств.

На Одеському кабельному заводі в 1960 р. впроваджено автоматизовану систему управління технологічним процесом. У цей час основною продукцією підприємства були кабелі для міських телефонних мереж та радіочастотні кабелі.

Аналіз показників валового продукту протягом 60-х рр. ХХ ст. відповідним чином показує прискорення темпів його росту з усіх галузей промисловості. Порівняно з 1960 р. до 1970 р. промисловість Одеської області поступово збільшила випуск продукції. Обсяги виробництва в середньому зросли в 1,5 рази у 1965 р., що порівняно з 1960 р. становило 152 %, у 1968 р. – 178 %, у 1970 р. – 210 %. Найбільший показник зростання складав у хімічній і нафтовій промисловості: зростання показників

збільшилося у 1,85 рази і складало у 1965 р. порівняно з 1960 р. 225 %, у 1968 р. – 299 %, у 1970 р. з – 418 %. У машинобудівній та металообробній – у 1,5 рази і складало у 1965 р. – 197 %, у 1968 р. порівняно з 1960 р. – 245 %, у 1970 р. – 299 %. У харчовій промисловості в 1,3 рази: у 1965 р. – 145 %, у 1968 р. – 160 %, у 1970 р. – 182 %; у легкій промисловості – в 1,5 рази: у 1965 р. – 118 %, у 1968 р. – 157 %, 1970 р. – 180 %; у промисловості будівельних матеріалів – у 1,3 рази 1965 р. – 147 %, у 1968 р. – 165 %, у 1970 р. – 198 %. *(Таблиця 5).*

Підприємства легкої промисловості Одеської області на початку 1960 р. випустили бавовняних і вовняних тканин у 2,5 рази, а панчішно-шкарпеткових виробів у 22 рази більше, ніж у 1940 р. Швидкими темпами розвивалася харчова промисловість. Виробництво м'ясних виробів зросло в 2,5 рази, масла тваринного – у 8, консервів – у 3,6, хліба і хлібобулочних виробів – у 2 рази.

Промисловими центрами Одеської області стали Одеса, Ізмаїл, Балта, Ананьїв, Білгород-Дністровський, Котовськ, Роздільне та деякі інші населені пункти області. В Одеському регіоні в зазначений період побудовано нові і реконструйовано діючі промислові підприємства, виконано великий обсяг робіт із механізації та автоматизації виробничих процесів. Валова продукція всієї промисловості області порівняно з довоєнним часом зросла в 2,7 рази, машинобудівної та металообробної – у 2,1, текстильної – у 4,1, швейної – у 2,3, харчової – у 3,1, шкіряно-хутряної і взуттєвої – у 3,5 рази, виробництво будівельних матеріалів збільшилося у 4 рази¹⁰⁸.

У 60-ті рр. в Одеській області динамічно розвивалася промисловість Білгород-Дністровську. У 1963 р. в місті налічувалося 42 державних промислових підприємства, а саме маслозавод, завод залізобетонних конструкцій, дріжджовий цех та рибоконсервний комбінат – одне з найбільших підприємств. Унаслідок модернізації, вже на початку 60-х рр. ХХ ст. на комбінаті встановлено два холодильники місткістю 240 т.,

¹⁰⁸ Народное хозяйство Одесской области. Статистический сборник. С. 25–28.

обладнано 6 морських і 3 лиманські та 4 кефальні ділянки, працювала дослідна лабораторія. Із рибколгоспів Чорноморського басейну надходила сировина. На комбінаті, порівняно з 1940 р., коли кількість робітників складала 100 осіб, у 1968 р. працювало вже 600 робітників. Випуск продукції зріс із 500 тис. банок у 1940 р. до 7 млн. банок на рік. Продукцію рибокомбінату розповсюджували не тільки по території УРСР, але і по інших республіках СРСР та дружніх країнах – Монгольській Народній Республіці, Чехословаччині, Німецькій Демократичній Республіці. Риба холодного та гарячого коптіння, охолоджена і морожена мала великий попит.

У 1964 р. у Білгороді-Дністровському уведено у дію перший в УРСР гідролізний цех із виробництва кормових дріжджів. Фабрика щороку виробляла понад 700 т. білкових кормів для тварин. У 1968 р. Білгород-Дністровська картонна фабрика, крім випуску коробкового картону, освоїла виробництво високоякісного чемоданного картону продуктивністю 2,3 тис. т. на рік.

У Болграді розташовувалися авторемонтний завод, хлібозавод, маслосироробний завод, завод безалкогольних напоїв, швейна фабрика та інші підприємства. Швейна фабрика 1964 р. перетворилася на типову фабрику масового пошиву одягу, що випускала марокенові і нейлонові плащі. На фабриці встановлювались універсальні машини для шиття, машини для розкрою 80 полотен одноразово та конвеєрні лінії.

Промислові вироби з маркою «Зроблено в Одесі» не раз експонувалися на радянських і зарубіжних виставках. Велику золоту медаль Виставки досягнень народного господарства одержав дизельний пневмоколісний 16-тонний кран заводу ім. Січневого повстання, дипломи першого ступеня – алмазно-розточувальний верстат, нові плуги тощо. Із 1960 р. спеціалізацією заводу стає виробництво великовантажних пневматичних колісних кранів.

У 1962 р. на Ізмаїльському консервному комбінаті запущено новий автоматизований томатний цех, у 1963 р. здано в експлуатацію холодильник

на 1000 тонн овочів, що збільшило виробничу потужність комбінату майже в 20 разів. Показник випуску 1963 р. становив 77 млн. банок. У 1964 р. підприємство виробило 90,110 млн. банок різних консервів. Продукція комбінату надходила до 180 міст Радянського Союзу і в зарубіжні країни: Чехословаччину, Німецьку Демократичну Республіку, Кубу, Індонезію та інші країни. Зокрема, на міжнародних ярмарках у Празі і Марселі консерви «Зелений горошок» та «Салат український» одержали високу оцінку¹⁰⁹.

Друга половина 60-х рр. в області супроводжувалася значними структурними зрушеннями у промисловості та будівництві, у цей період почала здійснюватися господарська реформа, спрямована на поліпшення організації та підвищення ефективності суспільного виробництва. Більше 100 заводів і фабрик області, що перейшли на нову систему планування та економічного стимулювання, давали близько половини всього обсягу прибутку промислового виробництва області. Обсяг промислового виробництва загалом збільшився в 2,1 рази. Отримано прибуток 120 млн. крб. Продуктивність праці до 1970 року зросла порівняно з 1965 р. в 1,3 рази.

Аналіз показників щодо капіталовкладень за період із 1961 до 1970 рр. дав можливість зробити висновок, що їх загальний показник зріс майже на три з половиною млрд. крб. Винятком є капітальні вкладення населення на будівництво власних будинків і квартир, оскільки цей вид капіталовкладень мав різні показники, наприклад у 1961 р. вкладено 23 млн. крб., а в 1970 р. – 15 млн. крб., але загальна сума капіталовкладень населення на будівництво власних будинків і квартир зросла (*Таблиця 6*).

За період від 1961 до 1970 рр. загальна кількість капіталовкладень у млн. крб. збільшилась у 9 разів, зокрема державних і кооперативних підприємств із 350 до 734 млн. крб. у відповідних цінах, радгоспах із 69 до 135 млн. крб. у відповідних цінах. Показники капітальних вкладень, зроблених населенням на будівництво власних будинків і квартир,

¹⁰⁹ Історія міст і сіл УРСР. Одеська область. С. 297.

збільшилися від 23 до 83 млн. крб. у відповідних цінах¹¹⁰. Показники капіталовкладень у цілому зростали на відміну від показників Херсонської області, що аналізувалися раніше.

Якщо порівнювати показники загальних капіталовкладень за десятиліття, то збільшення відбулося на 1,3 рази: у період із 1961 до 1965 рр. до 3045 млн. крб. у відповідних цінах, а з 1966 по 1970 рр. до 4018 млн. крб. у відповідних цінах. Збільшився обсяг капітальних вкладень Одещини, що спрямовувалися на будівельно-монтажні роботи, придбання обладнання, інструменту, інвентарю.

Судноремонтний завод в Ізмаїлі, побудований на місці старих майстерень із установам сучасного (на той час) устаткування, перетворився на одне з передових підприємств Міністерства морського флоту СРСР. За 1960 р. в Ізмаїльському порту оброблено 3195 тис. т. вантажів. Унаслідок проведених робіт із днопоглиблення стало можливим швартування до причалів морських суден. В 60-х рр. ХХ ст. порт переоснащений новітньою технікою, а саме гусеничними, плавучими та порталними кранами. У 1961 р. механізація обробки вантажів досягла 99,8 %.

Проте командно-бюрократична система не дозволяла ефективно використовувати виробничі фонди, це засвідчує статистика. Так, фондівіддача з 1958 р до 1965 р. знизилася з 3 крб. до 2 крб. 58 коп., що пояснювалося незадовільним використанням виробничих потужностей та порушенням принципу матеріальної зацікавленості.

На нові умови планування й економічного стимулювання, що впроваджувалися саме в 60-х рр. ХХ ст., на Миколаївщині як одній зі складових Південного регіону УРСР перейшло понад 200 великих підприємств, що дало близько 85 % загального прибутку всіх підприємств області¹¹¹.

¹¹⁰ Народное хозяйство Одесской области. Статистический сборник. С. 28, 131-141.

¹¹¹ Історія міст і сіл УРСР. Миколаївська область. С. 62.

Миколаївська область – це важливий промисловий район досліджуваного періоду з розвиненою машинобудівною та металообробною, легкою, харчовою промисловістю та промисловістю будівельних матеріалів.

Машинобудування та металообробка – провідні галузі промисловості Миколаївщини. Їх сумарна питома вага складала 52,4 % усієї продукції промисловості області. Чільне місце у цій галузі посідало суднобудування.

До 1965 р. область налічувала 194 підприємства. У Миколаєві машинобудівний завод, авторемонтний завод «Комсомолец», Чорноморський судномеханічний завод, завод «Дормашина», завод «Електротехнік», завод конвеєрних машин «Конвеєрмаш», завод металоконструкцій, трансформаторний завод ім. Ленінського комсомолу, інструментальний завод «Червоний технік». Наприклад, завод «Дормашина», співпрацюючи із Ленфіліалом, Ленбуддормашем та Раддорнді, займався створенням високовиробничих зразків машин для дорожнього покриття.

Миколаївська область до 1960 р. на капітальне будівництво за рахунок усіх джерел фінансування направила (у порівнюваних цінах) 605 млн. крб., у 1961–1970 рр. – 2189 млн. крб. Протягом 24 років (1946–1970 рр.) капітальні вкладення державних, кооперативних підприємств і організацій, колгоспів по області (у порівнюваних цінах) склали майже 3000 млн. крб. Обсяг виробництва промисловості за 1966–1970 рр. зріс на 40 %, на 103 млн. крб. було реалізовано продукції понад п'ятирічного плану.

Прикладом нарощення економічних потужностей Миколаївщини слугувало функціонування науково-виробничого підприємства «Машпроект», проектно-конструкторського бюро «Прогрес», українського державно-науково-дослідного інституту стандартизації та сертифікації у суднобудуванні, Миколаївського відділу комплексного проектування інституту «Укрсільгосптехпроект», науково-дослідного інституту автоматизації систем і інформації в суднобудуванні, державного підприємства «Суднобудівний завод імені 61 Комунара», ордена Леніна, ордена Трудового Червоного Прапора УРСР заводу імені І. Носенка, завод

«Теплотехнік» («Екватор»), завод «Зоря», суднобудівного заводу «Океан», підприємства «Ера», лікєро-горілчаного заводу, державного маслєбійного заводу, Вознесенського шкіряного комбінату, «Миколаївського парфумєрно-косметичного комбінату «Червоні Вітрила», швейна фабрики ім. Кірова (виробничо-торговельної швейно-орєндної фірми «Евіс»), Ольшанського цементного заводу, трикотажного комбінату, меблевої фабрики морського торговельного порту, територіально-виробничого об'єднання транспорту, пивоварного заводу та інших.

Підприємства Миколаївської області протягом 60-х років, здійснюючи комплекс робіт у напрямі впровадження досягнєнь науково-технічного прогрєсу, освоїли випуск 170 нових видів машин і устаткування. Мєханізовано, автоматизовано і комплексно автоматизовано 163 цехи, дільниці та підприємства, вводиться в дію 301 потокова мєханізована й автоматична лінія. У травні 1962 р. почалося будівництво першої технологічної лінії Ольшанського цементного заводу. 31 травня 1968 р. лінію здано в експлуатацію, а 29 грудня 1968 р. почала діяти друга лінія.

Миколаївський суднобудівний кластер став одним із найпотужніших у світі. Тут діяли основні суднобудівні потужності СРСР із будівництва військових кораблів (включаючи авіаносні крейсєри), комерційних судєн різних типів і тоннажу, риболовецьких тралєрів і рибопереробних фабрик, науково-дослідних судєн, буксирів, криголамів, бурових платформ. За потужностями з ним могла зрівнятися тільки суднобудівна компанія Hyundai, розташована в м. Ульсан (Південна Корея).

Чорноморський суднобудівний завод здійснював одночасно будівництво військових кораблів (близько 40 % замовлень) і комерційних судєн (приблизно 60 % замовлень), з-поміж яких були: криголами, буксири, китобійні бази, суховантажі, науково-дослідні судна, плавбази, супертраулєри, танкєри, балкєри, великі морські рибоморозильні траулєри, плавмайстерні та ін. За цей період збудовано і здано замовнику більше 500 судєн. Однією з найяскравіших сторінок в історії заводу було будівництво

китобійної бази «Радянська Росія» та «Радянська Україна», вертольотоносців «Москва» і «Ленінград», а потім авіаносних кораблів «Київ» і «Мінськ» для ВМФ СРСР, протичовнового крейсера «Москва» (закладено 5 грудня 1962 р., спущено на воду 14 січня 1965 р., уведено в експлуатацію 25 грудня 1967 р., виведено зі складу флоту 7 листопада 1996 р.), протичовнового крейсера «Ленінград» (закладено 15 січня 1965 р., спущено на воду 31 липня 1966р., уведено в експлуатацію 22 квітня 1969 р., виведено зі складу флоту 5 грудня 1992 р.), протичовновий крейсер «Київ» (закладено 20 лютого 1968 р. (планувалося), не закладався, будівництво скасовано 2 вересня 1968 р.).

Слід наголосити на високій якості кораблів та суден, які здавалися в експлуатацію ЧСЗ. Підтвердженням цього є виставка ЕХРО – 1967 р. в Монреалі, де представлялося судно «Партизанська слава», спущене на воду 1965 р. Воно отримало найвищу оцінку журі.

Наприкінці 60-х рр. ХХ ст. СРСР стрімко розвивав програму дослідження космосу. У вересні 1968 р. прийнято Постанову ЦК КПРС і РМ СРСР № 706-264 «Про створення плавучих вимірювальних пунктів для забезпечення робіт по комплексу «Н 1 Л 3 », для забезпечення робіт по другій радянській програмі місячних досліджень. На Чорноморський суднобудівний завод надійшло замовлення на термінове будівництво унікального судна для космічного зв'язку в світовому океані. Багатофункціональна командно-вимірювальна система, що передавала на космічні об'єкти команди і програми управління на дальність до 400 тис. км.», дозволяла виконувати в світовому океані всі функції стаціонарних заходів наземних пунктів управління космічними польотами. У 1968 р. у співпраці з дослідницькими інститутами розроблено проєкт судна «Академік Сергій Корольов», генеральним конструктором був начальник найбільшого на півдні країни Миколаївського ЦКБ «Чорноморсуднопроєкт» Сергій Митрофанович Козлов. Всіма проєктними роботами керував головний

конструктор, кандидат технічних наук Юрій Теодорович Каменецький. Судно побудовано на Чорноморському суднобудівному заводі (ЧСЗ)¹¹².

Водночас розроблено проекти транспортних суден з інтегрованими системами управління енергетичною установкою, системами та іншими технічними засобами, якими керувала одна особа з навігаційної рубки.

У 60-і рр. ХХ ст. проєктне бюро заводу «Океан» розробило перше у СРСР суховантажне судно з парними широко розкритими люками (типу «Полтава»), проєкт першого в світі газотурбохода (типу «Паризька Комуна»), вітчизняного великого балкера дедвейтом 35800 т. (типу «Rigoletto», 1966 р.). Серія суден цього типу (22 судна) будувалася на експорт¹¹³, що принесло значні валютні прибутки державі. Збільшенню виробничих потужностей на заводі «Океан» сприяло, введення в експлуатацію в 1955 р. технологічної лінії з боковим передавально-спусковим пристроєм. У середині 60-х рр. ХХ ст. це бюро почало використовувати в проєктуванні масштабне макетування машинних відділень суден та їх окремих конструкцій. Перший макет виконано в масштабі 1:20, а потім у масштабі 1:10.

У період до 1969 р. завод випустив більше 200 одиниць суднобудівної продукції, з-поміж яких: сім морських суховантажів типу «Іргиз» (довжина 75 м, водотоннажність 1915 т.), 46 рефрижераторів типу «Таврія» (99 м, 5203 т.), 2 лісовози типу «Малоярославець», проєкт 450 та 12 лісовозів типу «Сибірліс» (104 м, 6370 т.), проєкт 450Б (для Міністерства морського флоту СРСР), 15 траулерів типу «Алтай» (108 м, 6470 т.) (для Мурманського тралового флоту).

Із 1960 до 1964 рр. проведено першу реконструкцію заводу, що посприяла нарощенню виробничих потужностей: наприклад, у 1968 р. почалося виробництво морозильних траулерів «Алтай» дедвейтом 6470 т. із дизель-електричною установкою 5000 к.с. Ця серія налічувала 31 судно.

¹¹² Корабли наша гордость: Указатель замечательных и выдающихся кораблей и судов, построенных за два века существования верфи на Ингуле, 1790-1990 гг. Николаев: Завод им. 61 коммунара, 1990. С. 8.

¹¹³ Чумаков И. Р. «Океан»: Слово о заводе. Одесса: Маяк, 1991. С. 66.

У 1967 р. на заводі «Океан» уведено в експлуатацію плавучий рибоконсервний завод «Кораблебудівник Кропотов», морозильний траулер «Північ». Із 1969 р. на заводі починається створення великотоннажних дизель-електричних риболовних морозильних траулерів типу «Алтай».

У 1970 р. вдруге модернізовано завод, що включало будівництво найбільшого в Європі сухого доку та дозволило заводу налагодити будівництво великотоннажних суден, нафторудовозів типу «Борис Бутома» дедвейтом 100 000 тонн і серію з 26 балкерів типу «Зоя Космодем'янська» («Харитон Греку») дедвейтом 52 700 тонн, а також риболовецьких баз і науково-дослідних суден, що сприяло значному скороченню витрат на введення суден в експлуатацію¹¹⁴.

«Суднобудівний завод імені 61 Комунара» з початку 1960 р. починає освоювати будівництво комерційних (цивільних) суден, зокрема рефрижераторів, суховантажів, риболовецьких траулерів. Для цивільного флоту побудовано 90 комерційних суден різної вантажопідйомності, 25 з яких – для іноземних компаній. Усього за час існування підприємства на ньому побудовано 2000 військових кораблів і комерційних суден.

У 1961 р. на «Суднобудівному заводі імені 61 Комунара» починається будівництво великих протичовнових кораблів проекту «Шістдесят один», на яких уперше як рушій використано двигуни загальною потужністю 72000 к. с. із газовими турбінами. Вони проєктувались у СПБ «Машпроект» і будувалися на Миколаївському Південнотурбінному заводі. У цей же період на цьому підприємстві заклали головний рефрижератор типу «Сибір». Перше судно цієї серії спустили на воду вже 31 травня 1962 р., а 31 грудня цього ж року його передано замовнику. Більшість суден типу «Сибір» отримали імена відомих художників, а саме: «Іван Айвазовський», «Василь Верещагін», «Віктор Васнецов», «Архип Куїнджі», «Ілля Рєпін», «Іван Шишкін»¹¹⁵.

¹¹⁴ Судостроение Украины: прошлое и настоящее языком цифр и фактов. Одеса: Морское обозрение, 2013. № 4. С. 4–6.

¹¹⁵ Турбинисты: Очерки из истории Южного турбинного завода «Заря». Николаев, 1993. 224 с.

У першій половині 60-х рр. ХХ ст. одним із державних векторів розвитку стало виконання продовольчої програми. Важливе значення надавалося рибному господарству, його головному і найбільш прогресивному напрямку – океанічній риболовлі. Радянське суднобудування розпочало серійне виробництво сучасних великих морських рибоморозильних траулерів, сейнерів, рефрижераторів тощо. Особливе місце відводилося плавучим базам – рибзаводам, які знаходилися в районах промислового вилову риби. Із метою створення промислового флоту Радою Міністрів СРСР прийнято постанову про будівництво транспортних рефрижераторів. Їх виготовлення покладалося на «Суднобудівний завод імені 61 Комунара».

Планування показників – це постійне явище в Радянському Союзі. На позачерговому ХХІ з'їзді комуністичної партії СРСР, що відбувся 27 січня 1959 р., О. Косигін у своїй доповіді порушив питання транспортування виловленої риби у свіжому та мороженому вигляді: «Для того, щоб забезпечити доставку риби головним чином в свіжому і мороженому вигляді, що найбільш відповідає запитам споживача, необхідно збільшення флоту рефрижераторів, який дозволить значно розширити обробку риби безпосередньо в морі». Він рекомендував пришвидшити будівництво саме рефрижераторних суден, зокрема підприємствам Херсонщини та Миколаївщини¹¹⁶.

Центральне конструкторське бюро машинобудування повинно було розробити проєкт такого судна, що задовольняло потреби промислового флоту за всіма технічними параметрами. Відповідно до завдань найбільша довжина рефрижератора дорівнювала 130 м при максимальній ширині 16,8 м, висоті борту 9,5 м і осадці по ватерлінії 7,2 м. Дизель-електрична машинна установка з чотирма дизель-генераторами (потужністю по 1800 кВт кожен) працювала на один гребний електродвигун масою 93 т, який надавав судну

¹¹⁶ Внеочередной ХХІ съезд коммунистической партии Советского Союза 25 января – 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет Ч. П. М.: Государственное издательство политической литературы, 1959. С. 165.

швидкість 16,4 вузли при частоті обертання гребного гвинта 115–140 об/хв. Загальна місткість рефрижераторних трюмів і твіндек (міжпалубний простір) склала 7,3 тис. м кубічних при мінімальній температурі охолодження – 23° С.

Для реалізації на сучасному для того часу рівні іншого, принципово нового проєкту плавбази «Схід» мали розробити велику кількість нових механізмів і приладів, низка яких доручалася ЦКБМ–1. Слід зазначити зусилля, докладені головним інженером Д. Хабенком, розробником першого ескізу для спусково-підйомного приладу плавбази «Схід», та головним конструктором ЦКБМ із механізації рибпромислових суден В. Рибалком.

Починаючи з 1963 р. особливістю технічної діяльності ЦКБМ -1 стає розроблення принципово нового типу спуско-підйомного механізму для рибальських суден. Проте слід зазначити, що на «Суднобудівному заводі імені 61 Комунара» реалізовувалися не тільки нові проєкти, продовжувалося будівництво риболовних морозильних траулерів «Маяк» і «Піонер», у цьому ж році здано транспортно–рефрижераторне судно «Сибір» (у 1964 р.) «Нереїда»¹¹⁷.

Якість усіх плавбаз перевірялася особисто робітниками ЦКБМ. У травні 1966 р. плавбаза «Василь Путінцев» відправилася в море для всебічних випробувань із цілою групою спеціалістів від конструкторського бюро, яку очолив В. Рибалко. До складу групи увійшли начальник сектору Н. Тимченко, конструктори Л. Кобизев, Ю. Левицький, начальник шостого відділу В. Вишеславський, конструктор О. Лютер, від дев'ятого відділу – Е. Ромашков, від 10-го конструктор – М. Таксар, І. Качановський, А. Антоносіков. Випробування пройшли успішно та підтвердили спроможність ефективного підйому та спуску рибальських суден¹¹⁸.

Миколаївський авіаремонтний завод (793-я авіарембаза) 17 лютого 1960 р. було перетворено на 328-й завод із підпорядкуванням його начальнику 33-го навчального центру авіації ВМФ СРСР.

¹¹⁷ Корабли наша гордость. С. 12.

¹¹⁸ Бугаенко Б. А., Галь А. Ф., Костенко Н. М. Николаевский кораблестроительный: очерки истории института-университета. С. 24.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 12 квітня 1961 р. № 530–0046 «Союзне проєктне бюро Машпроєкт» виділено зі складу заводу в самостійну госпрозрахункову організацію з експериментальними цехами та базою, дослідною станцією. «Машпроєкт» займався розробленням і виготовленням дослідних і головних зразків газотурбінної техніки. Основним серійним виробником цих розробок стало «Виробниче об'єднання Зоря». 1961 р. зі складу Південного турбінного заводу (ПТЗ) «Зоря» виділилося в окрему організацію союзне проєктне бюро (СПБ) «Машпроєкт», що спеціалізувалося на створенні нових газотурбінних установок для суднобудування¹¹⁹.

В 60-і рр. ХХ ст., на перших етапах розвитку науково-технічної революції (НТР), автоматизація виробничих процесів стала найважливішою її рисою. Роботи, верстати з програмним управлінням, гнучкі виробничі лінії характеризують якісні зрушення в техніці та знаряддях виробництва. Саме конструкторські бюро стали тією рушійною силою, що спромоглася прискорити розвиток промисловості в УРСР. Наукові розробки сприяли створенню засобів автоматизації виробництва й управління. Завдяки НТР відбувається стрибок у розвитку продуктивних сил, перехід їх у якісно новий стан на підставі корінних зрушень у системі наукових знань.

У 1956 р. в Миколаєві виникає Центральне конструкторське бюро з проєктування транспортних морських суден, яке дало початок центральному конструкторському бюро (ЦКБ) «Чорноморсуднопроєкт». Наступного року створюється філіал Ленінградського центрального конструкторського бюро стандартизації, що перетворилося в самостійне Центральне конструкторське бюро суднового машинобудування – проєктно-конструкторське бюро (ПКБ «Прогрес»). У 1957 р. також створено філіал Ленінградського центрального науково-дослідницького інституту технології суднобудування (ЦНДІТС).

¹¹⁹ Турбинисты: Очерки из истории Южного турбинного завода «Заря». 224 с.

Слід зазначити, що філіал наділявся правами самостійної господарської діяльності¹²⁰.

У 1958 р. в Миколаєві, на базі конструкторсько-технологічного відділу електромонтажного підприємства, що отримало назву промислове технічне об'єднання (ПТО) «Екватор», виникло спеціальне конструкторське бюро (СКБ) зі створення судових кондиціонерів. Воно стало єдиною у СРСР установою такого профілю, метою якого було створення комплексного устаткування тепло-вологої обробки повітря для покращення умов існування команди на суднах у будь-яких кліматичних умовах. На базі цього СКБ утворюється спеціалізоване конструкторське бюро кондиціонування (СКБК), що в подальшому стало проєктним бюро «Теплотехніка» і перетворилося на Центральний науково-дослідний і проєктний інститут (ЦНДіПІ «Тайфун»). У 1959 р. СКБ у складі (ПТО) «Екватор» із корабельного обладнання тепло-вологості обробки повітря спроектувало і виготовило зразок першого вітчизняного автономного кондиціонера АК-6, який вироблявся великими партіями¹²¹.

У 1960–1962 рр. Миколаївська філія Ленінградського центрального конструкторського бюро стандартизації перетворився в самостійне Центральне конструкторське бюро суднового машинобудування (ЦКБСМ). Аналіз інтенсивності розроблення й упровадження нових проєктів показав, що науково-дослідні та проєктні бюро розвивалися швидкими темпами, оскільки промисловість регіону потребувала нових розробок механізмів. Уся робота зі створення устаткування покладалася на проєктно-конструкторські бюро, зокрема і ЦКБСМ. Відповідне розростання масштабів ЦКБСМ супроводжувалося збільшенням чисельності робітників. На 1 січня 1961 р. у філіалі працювало 269 робітників, зокрема і 190 інженерів. Щорічно розроблялося близько 70 проєктів приладів і механізмів. У липні 1962 р.

¹²⁰ Флагман технологи судостроения. Очерки по истории УНИИТС. Ленинград: Судостроение, 1989. 248 с.

¹²¹ ЦНИИПИ «Тайфун» – 30 лет. История создания и деятельности. Николаев: ЦНИПИ «Тайфун», 1989. 387 с.

відповідно до наказу Голови Держкомітету із суднобудування філіал перетворюється в самостійну проєктну одиницю – Центральне конструкторське бюро машинобудування (ЦКБМ–1).

Створені організації здійснювали також проєктні розробки для побудови нової суднобудівної техніки. Південноукраїнський регіон саме на базі великих суднобудівних заводів, із-поміж яких: «ЧСЗ», «Суднобудівний завод імені 61 Комунара», «Океан», – мав можливість проводити випробування та практично проваджувати розробки науково-дослідних та проєктних бюро. Одним із вагомих на той час центральних конструкторських бюро стає «Прогрес», яке перетворилося в одне з провідних не тільки Південного регіону України, а й усього Радянського Союзу.

Так, на ПКБ «Прогрес» виготовлялися креслення засобів внутрішньо-суднової механізації та іншого устаткування. Окремо слід виділити участь ПКБ «Прогрес» у роботі над «місячною» програмою, що розпочалася 3 серпня 1964 р. Постановою уряду, якою затвердили місячну пілотовану програму СРСР. У подальшому розгорнулися масштабні роботи за двома паралельними пілотованими програмами: обльоту Місяця («Протон» – «Зонд/Л 1») до 1967 р. і посадки на неї (Н-1-Л 3) до 1968 р. з початком льотно-конструкторських випробувань у 1966 р.¹²²

У 1962 р. на базі лабораторії електрогідравліки створюється проєктно-конструкторське бюро електрогідравліки (КБЕ) Академії наук УРСР, що в подальшому посіло одне з провідних місць серед організацій із дослідження і створення розрядно-імпульсних технологій, електрогідравлічного і спеціального електротехнічного устаткування.

Саме в цей період в Миколаєві формується єдиний дослідницький проєктно-виробничий комплекс, здатний виконувати як виробничі завдання, так і створювати проєктно-конструкторські розробки сучасної техніки та проводити дослідження нових технологій. Спільно з Миколаївським

¹²² Бугаєнко Б. А., Галь А. Ф. Вспышка новой звезды – драма технических идей: очерк истории проектно-конструкторского бюро «Прогресс». Николаев: УГМТУ, 1997. С. 60.

кораблебудівним інститутом імені С. Макарова (одного з двох у СРСР) ці організації сформували міцний проектно-дослідницький центр кораблебудування на Півдні України. Одним з новаторів та автором новітніх розробок були В. Тарасов та Б. Медведєв¹²³.

Загалом, 60-ті рр. ХХ ст. характеризуються великою кількістю виконаних пошукових, конструкторсько-технологічних та експериментальних робіт.

Відомо, що вся економіка колишнього Радянського Союзу планувалася за п'ятирічними програмами. Саме технічний прогрес 60-х рр. ХХ ст. сприяв пришвидшенню темпів виробництва і за восьму п'ятирічку (1966–1970 рр.) досяг 12 % середньорічного темпу приросту продукції в УРСР. Це стало можливим за рахунок упровадження нових технологій: фотооптичних розміток корпусних деталей; газового різання за копір-кресленнями; гнуття труб із нагріванням струмами високої частоти; електроповітряного зварювання кореня зварних швів.

У період «хрущовської відлиги» в УРСР значно інтенсивніше, порівняно з попередніми роками, розвивалися легка і харчова промисловості, виробництво промислових і продовольчих товарів, предметів широкого вжитку. Протягом 1959–1965 рр. споруджено понад 300 нових і реконструйовано більше як 400 підприємств легкої і харчової промисловості.

У середині 60-х рр. ХХ ст. союзне керівництво повертається до галузевої системи управління промисловістю. Економічні реформи проводилися під гаслом подолання негативних тенденцій у розвитку економіки, зупинити скорочення темпів зростання виробництва і продуктивності праці, посилити матеріальну зацікавленість працівників у результатах своєї роботи, здійснити прорив у науково-технічній політиці, стабілізувати управлінську систему, що протягом першої половини 60-х рр. зазнавала постійних змін. Згідно з положеннями цих документів, посилювалася самостійність підприємств, збільшувалася роль саме

¹²³ Завод «Экватор». Страницы истории. Николаев: Аттол. 2003. С. 71-74.

економічних методів господарювання на противагу традиційним адміністративним, за рахунок коштів від прибутків і інших ресурсів утворювалися фонди матеріального заохочення, соціально-культурних заходів та розвитку виробництва, що знаходились у розпорядженні підприємств. Зменшувалася кількість показників, які доводилися до підприємств із вищих органів.

Пошуки вдосконалення галузево-територіальної системи управління партійним радянським керівництвом призвели до прийняття «Закону про зміни системи органів управління промисловістю і перетворення деяких інших органів державного управління»¹²⁴.

Таким чином, на Півдні України в 60-х рр. ХХ ст. провідне місце посідали суднобудування та судноремонт, станкобудування, підйомно-транспортне будівництво, сільськогосподарське машинобудування, приладобудування, електромашинобудування.

Порівняльне дослідження відповідних галузей промисловості по областях дало можливість установити загальну відповідність розвитку промислового потенціалу південних областей. За основу для порівняння показників промислового розвитку взято відсоткову пропорцію, відповідно до тих показників, що наводяться в архівних джерелах та статистичних щорічниках. Випереджальний розвиток групи А обґрунтовувався марксистсько-ленінськими підходами та політико-ідеологічною доцільністю, що залишалася на той час.

Всупереч «експериментам», темпи розвитку промисловості України за першу половину 60-х рр. ХХ ст. перевищували середньосоюзні показники. Економіка УРСР визнавалася найпотужнішим економічним комплексом у складі СРСР. Південь України став одним із центрів машинобудування. Інтенсивно розвивалася промисловість будівельних матеріалів, здійснювалися спроби створення бази для індустріалізації.

¹²⁴ Ведомости. Верховного Совета СССР, 1965. № 39. С. 558.

Із упровадженням курсу на модернізацію і розвиток підприємств і промисловості, зростала кількість лабораторій, конструкторських бюро та експериментальних організацій на промислових підприємствах. Підприємства переобладнували устаткування у цехах для виробництва. Так, на Миколаївщині «Суднобудівний завод імені 61 Комунара» з початку 1960 р. починає освоювати будівництво комерційних (цивільних) суден, зокрема рефрижераторів, сушвантажів, риболовецьких траулерів. В Одеській області, створена найбільша на Чорному морі база китобійних флотилій. Бурхливими темпами розвивалося суднобудування і на Херсонщині. До негативних чинників слід віднести незграбну перебудову управління промисловістю за територіальною ознакою через Ради народного господарства, що виявилася недосконалою для південних областей.

Якщо брати загальні показники росту валової продукції регіонів Півдня України, то можна провести аналогію із підвищенням показників валової продукції за галузями. Можемо припустити, що динаміка промислового виробництва Миколаївщині, Одещини та Херсонщини зростала пропорційно до загальних показників усієї УРСР. Капітальні вкладення у промисловість республіки зросли у 2,2 рази, що при порівнянні із досліджуваним регіоном відповідає таким же показникам.

Серед негативних тенденцій у 60-х рр. ХХ ст. можемо визначити декларативні завдання у промисловості, що мали неухильно виконуватися. Зростання виробництва основних видів продукції досягалися за рахунок екстенсивного шляху розвитку економіки. Коригуєме планування показників, як постійне явище у Радянському Союзі, заважало в деяких випадках планомірному розвитку промисловості та економіки загалом.

Порівнюючи усі три області, слід виділити Херсонську область, промислові показники якої зросли майже у три рази щодо 1950 р., Одеська і Миколаївська області мали пропорційно рівне зростання показників – у два рази.

На досліджуваний період припадає два плани: семирічний 1959–1965 рр. та п'ятирічний 1966–1970 рр. Семирічний план на 1959–1965 рр. спроєктовано в основному за програмою КПРС, схваленою 1961 р., відповідно до якої СРСР повинен наздогнати та перегнати Америку за продукцією на душу населення. На початку 1959 р. позачергові XX з'їзд КПУ та XXI з'їзд КПРС затвердили контрольні числа семирічки.

Відповідно до планів провідними мали стати хімічна промисловість, розвиток транспортної інфраструктури – перехід залізничного транспорту на тепловозну й електричну тягу, прискорення технічного прогресу, зростання життєвого стандарту населення, передбачалося збільшення механізації села. Пріоритетом, що в УРСР обрано конструювання нових видів машин, приладів та інструментів, передбачалося значне збільшення продукції зерна, окремим пунктом зазначено збільшення збору кукурудзи; зростання житлового і комунального будівництва. Аналіз перспективних планів та кінцевого результату дав змогу визначити, що після виконання семирічного плану кризи в сільському господарстві не ліквідовано й СРСР регулярно почав імпортувати пшеницю. Значною мірою залишилися недовиконаними плани житлового будівництва. Зросли грошові прибутки населення, але реальні прибутки зростали повільніше, аніж планувалося, через зростання цін. Найбільше досягнень згідно з планом упродовж семирічки спостерігалось у промисловості: загалом у СРСР збудовано 5 470 великих промислових підприємств, в Україні – 899, а це 16,44 % від загального союзного показника від усіх 15 республік.

Восьма п'ятирічка охоплювала 1966–1970 рр. Вона планувалася за галузевим принципом управління економікою. Для галузевого управління характерні вертикальні (лінійні) правові відносини, інакше кажучи, відносини прямої підпорядкованості, які складаються між органами управління і керованими ними об'єктами. На початку 1966 р. XXIII з'їзди КПУ та КПРС ухвалили для неї директиви.

У зв'язку із сповільненням темпів розвитку окремих галузей економіки, до планування запроваджувалися нові методи, для підвищення показників ефективності. Розпочалося використання математичних методів, зокрема міжгалузевого балансу, який відображав наявні функціональні зв'язки між сферами та галузями економіки, та взаємозв'язок між пропорціями загальноекономічних галузей та розвитку окремих галузей. Головними завданнями проголошувалося прискорення на розвиток науки і техніки, інтенсифікацію сільського господарства, модернізацію основних фондів та піднесення життєвих стандартів. Саме восьма п'ятирічка дістала назву «золотої».

ВИСНОВКИ

Історіографічний аналіз літератури щодо відбудови і розвитку промисловості України у другій половині 40-х – 60-х рр. ХХ ст. показав, що зазначена тематика привертає увагу багатьох науковців, що зумовлюється неоднозначністю окресленого періоду. Однак дослідження саме Південного регіону в означений історичний час не було предметом спеціального вивчення.

Публікації радянського періоду нагромадили фактологічну основу для подальших досліджень. Однак зведення будь-якого наукового пошуку до історико-партійного напрямку та ідеологічна заангажованість призвели до того, що радянські праці знаходяться в доволі необ'єктивній кон'юнктурній парадигмі. Науковий фактаж щодо промислового розвитку Півдня України розрізнено присутній на сторінках загальносоюзних та республіканських праць. Регіональна проблематика у працях радянських авторів розкривалась поверхово, а в представленому доробку переважають «фанфарні», виключно позитивні мотиви із замовчуванням великої кількості вад, прорахунків та негативу. Наявні роботи перевантажені описом технологічних процесів та цифровими даними. Краєзнавча література представлена переважно не суто науковими, а науково-популярними нарисами, довідковими виданнями та тенденційними збірками матеріалів, в яких майже відсутній критичний аналіз.

У добу незалежності вітчизняна історична наука та краєзнавча тематика вийшли на більш високий фаховий рівень. Видано багато змістовних праць з тематики промислового виробництва, управління промисловістю, підготовки кадрів робітництва, його соціального складу та кількісних і якісних показників. Введено в науковий обіг велику кількість першоджерел. Розпочалось створення краєзнавчих робіт. Разом з тим комплексне дослідження промислової сфери Півдня України відсутнє і в сучасній українській історіографії.

Західна та діаспорна історіографія представлені працями загального характеру, які спрямовані на змалювання рівня промислового розвитку всього СРСР або УРСР, обласні сюжети на сторінках закордонних праць не представлені. Партійність, як правило антирадянська спрямованість та відсутність доступу до радянських архівів, знизили фаховий рівень даних робіт.

У процесі роботи над дослідженням автором опрацьовано різноманітний комплекс документів, які в сукупності склали його джерельну базу. Вони добиралися й аналізувалися відповідно до мети та завдань дослідження. Джерельна база роботи цілком достовірна й різноманітна. Вона складається з трьох груп документів: по-перше – законодавчі акти; по-друге – статистичні джерела; по-третє – періодика. Вказана джерельна база відкриває можливість успішно вирішити завдання, визначені в роботі.

Наше наукове дослідження підпорядковується певним методологічним принципам: об'єктивності, всебічності, конкретності, історизму, системності, опори на історичні джерела та історіографічної традиції, взаємного доповнення загальнонаукових та спеціальних методів наукового плюралізму. У роботі використовувалися наступні методи: історико-генетичний метод, історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-системний методи.

Зазначені принципи та методи наукового пізнання дозволяють найбільш адекватно відобразити процеси історичної сутності. Їх поєднання дає можливість уникнути суб'єктивних оцінок, залишитися на об'єктивно-науковій точці зору та забезпечує наукову достовірність результатів дослідження. Керуючись названими методами автор роботи намагався викласти матеріал у послідовній і логічно завершеній формі й адекватно відобразити процес відбудови та розвитку промисловості південних областей України у післявоєнний період.

У процесі дослідження було проведено комплексний науковий аналіз особливостей становища відбудови і розвитку промисловості України у

другій половині 40-х – 60-х рр. ХХ ст. Проаналізовано та систематизовано існуючу літературу з означеної проблеми, визначено інформаційні можливості використаних джерел та розкрито методологічні засади дослідження.

Незважаючи на величезні труднощі, трудящі південних областей України – Одеси, Миколаєва та Херсону відбудували промисловий потенціал Української РСР і перевищили довоєнний рівень виробництва. Хоча особливих технологічних зрушень у промисловості (за винятком оборонних галузей) не сталося. Здобутки були б набагато вагомішими, коли б Й. Сталін не упустив шансу на технологічний прорив, категорично відкинувши американський «план Маршалла», за допомогою якого 17 країн Західної Європи, що також постраждали від війни, швидко відновили втрати і стали на шлях технічної революції.

Інтенсивні відбудовчі роботи велися в суднобудівельній і машинобудівній галузях, хоча держава виділила на потреби останньої недостатню суму грошей. Майже вся машинобудівна промисловість виготовляла оборонні замовлення. Введення в дію машинобудівних підприємств визволених територій сприяло розширенню воєнного господарства країни і зростанню його виробничих потужностей.

У 1947 р. приріст промислової продукції Півдня України порівняно з попереднім роком становив 40%. У 1948 р. валова продукція промисловості областей збільшилася на 76, а кількість робітників – на 27%. Зростання промислового виробництва йшло головним чином за рахунок підвищення продуктивності праці і використання внутрішніх резервів виробництва.

Суднобудівні заводи у четвертій п'ятирічці були не тільки відбудовані, але й реконструйовані, оснащені більш досконалим устаткуванням. Найбільш трудомісткі процеси клепки корабля були замінені електрозваркою. Було впроваджено потоково-секційний метод будівництва суден. Удвічі скорочено стапельний період.

Певних успіхів в Південній Україні досягла легка і харчова промисловість. Вона була представлена виробами швейної, трикотажної, взуттєвої фабрик, парфумерно-скляного, м'ясокомбінатів, рибоконсервних і плодоовочевих комбінатів, пивоварних заводів, хлібзаводів, млинних комбінатів, заводів з виробництва соняшникової олії.

Загалом промисловість Півдня України була орієнтована на задоволення і забезпечення потреб військово-промислового комплексу СРСР, тому зазнала найбільших деформацій. Не заперечуючи певної соціальної спрямованості й досягнень політики радянської влади щодо відродження промисловості, як основи економічного поліпшення життя та добробуту людей, на практиці перевага віддавалася не соціальним заходам, а виробничим питанням. В неймовірно скрутних умовах воєнного часу відбудова промислового потенціалу Півдня України відбувалася за рахунок надмірної експлуатації фізичних сил мешканців регіону і повоєнних мігрантів-фахівців, які спрямовувалися на промислові об'єкти в офіційному порядку.

Критичний аналіз особливостей та основних тенденцій економічного розвитку Півдня України у другій половині 50-х – 60-х рр. ХХ ст. дозволив охарактеризувати стан промисловості регіону. З'ясовано, що у зазначений період соціально-економічне становище Південної України зумовлено розвитком з відповідною регіональною специфікою. Вивчення основних тенденцій та особливостей промисловості дає змогу встановити, що у співвідношенні темпів розвитку групи А (промислові товари, які призначені для виробництва інших товарів) і групи Б (товари народного споживання, для особистого вжитку) випереджального характеру набула група А. Доведено, що всупереч «експериментам», темпи розвитку промисловості України за першу половину 60-х рр. ХХ ст. перевищували середньосоюзні показники. Південь України став одним із центрів суднобудування та машинобудування. Інтенсивно розвивалася промисловість будівельних матеріалів, здійснювалися спроби створення бази для індустріалізації.

Здійснене дослідження доводить, що саме в період 60-х рр. ХХ ст. потреби в модернізації устаткування та створення нових науково-технічних розробок призвели до появи науково-дослідних і проєктних бюро. Реформи запроваджені радянською владою вимагали точкової модернізації, що призвело до збільшення кількості проєктних замовлень. Південноукраїнський регіон мав великі суднобудівні заводи «ЧСЗ», «61 Комунара», «Океан» саме на їх базі проводились випробування та практично впроваджувалися розробки науково-дослідних та проєктних бюро. Одним з ключових, на той час, центральним конструкторським бюро стає «Прогрес», яке з філіалу Ленінградського центрального конструкторського бюро перетворилось в одне з провідних не тільки Південної України, а й усього Радянського Союзу. Проаналізувавши інтенсивність розробки та впровадження нових проєктів, слід зазначити, що науково-дослідні та проєктні бюро розвивалися швидкими темпами, оскільки промисловість регіону, потребувала нових розробок механізмів. Вся робота по створенню устаткування покладалась на проєктно-конструкторські бюро, зокрема і ЦКБМ.

У процесі відбудови та розвитку промислових підприємств, поряд з негараздами, намітилися певні здобутки у всіх сферах життєдіяльності суспільства, що викликає підвищений науковий інтерес і необхідність подальшого вивчення теми. Тому на порядку денному стоїть питання відбудови промисловості України. Звернення до історичного досвіду може допомогти подолати кризові явища в сучасній Україні і швидше відновити і покращити рівень розвитку промислового виробництва, який значно постраждав в умовах російсько-української війни 2022–2024 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. XXII съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 17–31 октября 1961 года. Стенографический отчет: М.: Политиздат, 1962. Т. 1. 608 с.
2. XXIII съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 29 марта – 8 апреля 1966 года. Стенографический отчет. М.: Политиздат, 1966. 672 с.
3. Бібліотека нормативно-правових актів СРСР. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr (дата звернення 14.05.2019).
4. Ведомости. Верховного Совета СССР, 1965. № 39. С. 558.
5. Внеочередной XXI съезд коммунистической партии Советского Союза 27 января – 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет I. М.: Политиздат, 1959. 592 с.
6. Внеочередной XXI съезд коммунистической партии Советского Союза 25 января – 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет II. М.: Государственное издательство политической литературы, 1959. 615 с.
7. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства УССР на 1946–1950 гг. К., 1946. 47 с.
8. Заседания Верховного Совета СССР четвертого созыва: Седьмая сессия (7–10 мая 1957 г.): Стенографический отчет. [М.]: Издание Верховного Совета СССР, 1957. 314 с.
9. Из истории социалистического соревнования на николаевских судостроительных заводах. 1920–1972 гг. Сб. докум. и материалов. Одесса: Маяк, 1972. 361 с.
10. Народне господарство Української РСР в 1964 р. Статистичний щорічник. К.: Статистика, 1965. 694 с.
11. Народне господарство Української РСР в 1985 році: Статистичний щорічник. К.: Техніка, 1986. 398 с.
12. Народное хозяйство Николаевской области. Статистический сборник. Николаев, 1962. 170 с.

13. Народное хозяйство Николаевской области. Статистический сборник. Одесса: Маяк, 1970. 137 с.
14. Народное хозяйство Одесской области. Статистический сборник. Одесса, 1973. 215 с.
15. Народное хозяйство СССР. 1922–1972. Юбилейный статистический ежегодник. Москва: Статистика, 1972. 848 с.
16. Народное хозяйство Херсонской области. Статистический сборник. Херсон, 1973. 183 с.
17. Народное хозяйство Херсонской области: статистический сборник. Херсон: Госстатиздат, Одесское отделение, 1961. 207 с.
18. Николаевщина социалистическая. 1946–1980 гг.: Документы. и материалы. Одесса: Маяк, 1990. 246 с.
19. Постановления июльского Пленума ЦК КПСС 1955 года. М.: Политиздат, 1955. 31 с.
20. Херсону 200 лет. Сборник материалов и документов. К.: Наукова думка, 1978. 206 с.

Література

21. *Katz A.* The Politics of Economic Reform in the Soviet Union. New York: Praeger Publishers, 1972. 231 p.
22. *Hosking G. A.* Rulers and Victims: Russians in the Soviet Union. Cambridge (Massachusetts); L.: The Belknap press of Harvard University Press, 2006. XII. 484 p.
23. *Adam J.* Economic Reforms in the Soviet Union and Eastern Europe since the 1960s. UK, 1989. 264 p.
24. *Kibita N.* Soviet Ekonomik Management Under Khrushchev: the Sovnarkhoz reform. London; New York: Routledge, 2013. 202 p.
25. *Nove A.* An economic history of the U.S.S.R. 1917–1991. N.Y.; Penguin Books USA Ink., 1992. 483 p.

26. *Crumph T.* Brezhnev and the Decline of the Soviet Union. Publisher: Routledge, 2016. 256 p.
27. *Бабич В.* Наши авианосцы на стапелях и в дальних походах. Николаев: Атолл, 2003. 544 с.
28. *Барабашов Ю.* Херсон. К.: Основы, 1964. 204 с.
29. *Боффа Дж.* История Советского Союза. В 2-х т. М.: Международные отношения, 1994. Т. 2. От отечественно войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущов. 1941–1964. 632 с.
30. *Бугаенко Б. А., Галь А. Ф.* Вспышка новой звезды – драма технических идей: очерк истории проектно-конструкторского бюро «Прогресс». Николаев: УГМТУ, 1997. 172 с.
31. *Бугаенко Б. А., Галь А. Ф., Костенко Н. М.* Николаевский кораблестроительный: очерки истории института-университета. Николаев: УГМТУ, 1995. 242 с.
32. *Буцько М. О., Масний О. С.* В ім'я перемоги: Комуністична партія України на чолі всенародної боротьби за відбудову важкої промисловості республіки в роки Великої Вітчизняної війни. К.: Ін-т історії України НАН України, 1967. 196 с.
33. *Виборний П., Гуйван В., Журавель А.* Имени 61 коммунара. Одесса: Маяк, 1986. 204 с.
34. *Винар Б.* Українська промисловість. Студія Советського колоніалізму. Париж-Нью-Йорк-Мюнхен: Перша Українська друкарня у Франції, 1964. 397 с.
35. *Волков Ф. Д.* За кулисами второй мировой войны. М.: Мысль, 1985. 304 с.
36. *Горбуров Е. Г., Горбуров К. Е.* Владимир Андрианов – великий корабел: (неизвестные и забытые страницы биографии). Николаев: Издатель Шамрай П. Н., 2012. 164 с.
37. *Горбуров Е. Г., Горбуров К. Е.* Истории для истории: очерки о Николаевской земле и ее людях. Николаев: Издатель Шамрай П. Н., 2011. 216 с.

38. *Горбуров Е. Г., Горбуров К. Е.* Истории для истории: очерки об исторических событиях, о Николаевской земле и ее людях. (Книга вторая). Николаев: Издатель Шамрай П. Н., 2015. 256 с.
39. *Горбуров Е. Г., Горбуров К. Е.* Истории для истории: очерки об исторических событиях, о Николаевской земле и ее людях. (Книга третья). Николаев: Издатель Шамрай П. Н., 2015. 236 с.
40. *Дерев'янкін Т. І.* Відродження і спроби перебудови радянської економіки у післявоєнний період (1946–1991 рр.) // Актуальні проблеми економіки: науковий економічний журнал. 2009. № 7. С. 3–14.
41. *Дерев'янкін Т. І.* Промисловий переворот на Україні: питання теорії та історії. К.: Наукова думка, 1975. 280 с.
42. *Дерев'янкін Т. І., Кульчицький С. В.* Економічний розвиток Радянської України. 1917–1970. К.: Наукова думка, 1970. 115 с.
43. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. України. Інститут історії України. К.: Ніка-Центр, 2011. Т. 2. 608 с.
44. Завод «Екватор». Страницы истории. Николаев: Аттол. 2003. 219 с.
45. История городов и сёл Украинской ССР: Николаевская область. К.: Глав. ред. Украинской Советской Энциклопедии, 1981. 710 с.
46. История городов и сёл Украинской ССР: Херсонская область. К.: Глав. ред. Украинской Советской Энциклопедии, 1983. 667 с.
47. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. 772 с.
48. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. 911 с.
49. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. 688 с.
50. Історія народного господарства Української РСР: У 3 т. Т. 3. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–1980 рр.). Кн. 1. К.: Наукова думка, 1987. 439 с.

51. Історія Одеси: історико-краєзнавчі нариси. Одеса: Друк, 2002. 560 с.
52. Історія робітничого класу Української РСР. У 2 т. К.: Наукова думка, 1967. 567 с.
53. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн., Т. 8. Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті рр.). Кн. 1. Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945–50-ті роки). К.: Наукова думка, 1979. 390 с.
54. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн., Т. 8. Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті рр.). Кн. 2. Українська РСР в період розвинутого соціалізму і будівництва комунізму (кінець 50-х–70-ті рр.). К.: Наукова думка, 1979. 698 с.
55. *Кислинська С. А.* Відбудова промисловості півдня України в період першої повоєнної п'ятирічки // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Випуск 3.37 (105). Серія «Історичні науки». Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. С. 86-89.
56. *Ковальчук В. М., Лазарович М. В., Сарай М. І.* Історія економіки та економічної думки. К.: Знання, 2008. 647 с.
57. *Кононенко К.* Колоніальний визиск – основа совєтської індустріалізації. Нью-Йорк: Пролог, 1965. 29 с.
58. *Корабли наша гордость: Указатель замечательных и выдающихся кораблей и судов, построенных за два века существования верфи на Ингуле, 1790–1990 гг.* Николаев: Завод им. 61 коммунара, 1990. 128 с.
59. *Коропецький І. С.* Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. К.: Либідь, 1995. 240 с.
60. *Крючков Ю. С.* История Николаева от основания до наших дней. Николаев: Возможности Кимерии, 1996. 299 с.
61. *Кузница степных кораблей.* Симферополь: Издательство «Таврида», 1977. 112 с.

62. *Кульчицький С. В.* Спроби реформ (1956–1964). Український історичний журнал. 1998. № 2. С. 102–114; 1998. № 3. С. 120–129; № 4. С. 91–102.
63. *Лановик Б. Д.* Економічна історія України і світу. К.: Вікар. 2005. 486 с.
64. *Лисяк-Рудницький І.* Нариси з історії нової України. Львів: Меморіал, 1991. 101 с.
65. Любимый город может спать спокойно. Херсон: Издательство «Приднепровье», 1998. 96 с.
66. *Майстренко І.* Кризові процеси в советській економіці. Мюнхен, 1955. 123 с.
67. *Малахов В. П., Степаненко Б. А.* Одесса, 1920–1965. Люди... События... Факты ... Одесса: Наука и техника, 2008. 503 с.
68. *Малярчук А.* Верфь на Ингуле. Ленинград: Судостроение, 1989. 406 с.
69. Миколаївська область. 1937–2007: історичний альманах. Миколаїв: Атол, 2007. 60 с.
70. Миколаївщина в новітній історії. Миколаївщина в середині 1950-х–1990-х рр. Миколаїв: Шамрай, 2007. С. 162–188.
71. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944 (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів). Миколаїв: КВІТ, 2004. 504 с.
72. Миколаївщина: літопис історичних подій. Херсон: Олді-плюс, 2002. 709 с.
73. Очерки истории Херсонской областной партийной организации. Симферополь: Таврия, 1981. 280 с.
74. Партиєне керівництво розвитком промисловості України (1917–1975). К.: Вища школа, 1976. 343 с.
75. *Передерій Л.* Судноремонтний завод «Україна» – етапи історичного розвитку (1793–2015 рр.). Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. Випуск. 21. Одеса: Друкарський дім, 2016. С. 242–245.
76. Передумови повоєнної відбудови української промисловості. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/21-10-22/> (дата звернення 24.04.2023).

77. *Плясков Л., Кучеренко Л.* Наш Черноморский 1897–1987: История ЧСЗ. М.: Мысль, 1989. 381 с.
78. Реабілітовані історією. Миколаївська область. Кн. 3. Київ–Миколаїв: Світогляд, 2007. 655 с.
79. Реабілітовані історією. Одеська область: Кн. 1. Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. 800 с.
80. Реабілітовані історією. Херсонська область. Херсон: ВАТ «Видавництво «Наддніпрянська правда», 2005. 944 с.
81. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–80-ті роки): Кн. 2. Соціалістична економіка в 60-80-ті роки. К.: Наукова думка, 1987. 439 с.
82. *Руденко М. Д.* Економічні монолози: нариси катастрофічної помилки. Б. м.: Сучасність, 1978. 200 с.
83. *Селіванов В. М.* Принцип історизму у правових дослідженнях. Роль принципу історизму в наукових дослідженнях. К.: «ДОЛЯ», 2011. 591 с.
84. *Соловей Д.* Політика ЦК КПСС у плянуванні розвитку промисловості та промислових кадрів на Україні. Нью-Йорк: Пролог, 1960. 108 с.
85. *Студінський В. А.* З історії вітчизняної паперової промисловості (з фондів Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського). Бібліотечний вісник. 2001. № 3. С. 40-45.
86. Судостроение Украины: прошлое и настоящее языком цифр и фактов. Одеса: Морское обозрение. 2013. № 4. С. 4–6.
87. *Талько Ю. І.* Відбудова промисловості Півдня України: історичні аналогії. Європейський союз і Україна: передісторія, історія, сучасність: Міжнар. наук. конф. 16 червня 2023 р.: тези / Чорном. нац. ун-т імені Петра Могили, Україна. Миколаїв: Вид-во Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, 2023. С. 200-202.
88. *Талько Ю. І.* Історичний досвід відбудови Півдня України. Становлення сучасної Української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття = The Formation of the Modern Ukrainian State: The

- Role of European Values in the Formation of Democratic Life: міжнар. наук. конф. в рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine»: тези. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. С. 194-196.
89. *Ткачук А., Ткачук Р., Ганущак Ю.* З історії реформ адміністративно-територіального устрою України, 1907–2009. К.: Леста. 2009. 128 с.
90. *Тростянецький А. С.* История энергетики Херсонщины. Херсон: «Наддніпряночка», 2005. 112 с.
91. *Турбинисты: Очерки из истории Южного турбинного завода «Заря».* Николаев, 1993. 224 с.
92. *Усиков О. О.* Теоретико-методологічний інструментарій дослідження промисловості Миколаївщини в 1944–1991 рр. Пріоритетні напрями розвитку суспільних наук у ХХІ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 16–17 березня 2018 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 57–60.
93. *Флагман технологи судостроения. Очерки по истории УНИИТС.* Ленинград: Судостроение, 1989. 248 с.
94. *ХБК: курс на реконструкцію. Взгляд.* 2006. 30 ноября.
95. *Херсонщина: від найдавніших часів до сьогодення: 70-річчю утворення Херсон. обл. присвячено.* Херсон: Вишемирський В. С., 2017. 416 с.
96. *ЦНИИПИ «Тайфун» – 30 лет. История создания и деятельности.* Николаев: ЦНИПИ «Тайфун», 1989. 387 с.
97. *Цыганков Г. И.* Херсонский судостроительный завод. Симферополь: Издательство Таврида, 1993. 290 с.
98. *Чумаков И. Р.* «Океан»: Слово о заводе. Одесса: Маяк, 1991. 180 с.
99. *Шамрай М.* Каховській ГЕС 10 років. Одеса, 1965. 118 с.
100. *Шкварець В. П., Горбуров Є. Г., Горбуров К. Є.* Повоєнна та сучасна Миколаївщина: монографічне історико-краєзнавче дослідження. Миколаїв: Шамрай, 2008. 300 с.
101. *Юхименко П. І.* Економічна історія. К.: Викар, 2006. 341 с.

ДОДАТКИ

**Таблиця 1. Темпи росту валової продукції промисловості за галузями
у % до 1940 р.**

Галузь промисловості	1960 р.	1965 р.	1968 р.	1969 р.
Миколаївська область				
Вся промисловість	484	717	965	1061
Машинобудівна Металургійна	520	821	1094	1203
Деревообробна	433	511	655	648
Будівельні матеріали	1240	1894	3186	4046
Харчова промисловість	237	343	446	495
Херсонська область				
Вся промисловість	438	748	947	-
Машинобудівна	785	1766	2538	-
Електроенергетична	517	632	966	-
Будівельні матеріали	1872	3009	3470	-
Легка	328	552	699	-
Харчова	258	381	437	-
Одеська область				
Вся промисловість	107	152	178	191
Машинобудівна	100	197	245	299
Деревообробна	-	143	170	215
Будівельні матеріали	100	147	165	198
Легка	-	118	157	180
Харчова	-	145	160	182
Хімічна	-	225	299	368

Таблиця 2. Темпи росту Валувої продукції галузями у південному регіоні України у % до 1950 р.

Назва області та рік	Рік		
	1950	1960	1965
Миколаївська	1950	1960	1965
1959	307		
1965	487	148	100
1969	721	219	148
Херсонська	1950	1960	1965
1958	380		
1965	813	171	100
1968	1029	216	127
Одеська	1950	1960	1965
1965	485	142	100
1968	608	178	125
1970	717	210	157

Таблиця 3. Темпи росту валової продукції за галузями промисловості Херсонської області (у відсотках до відповідного року)

Галузь	Роки		
	1960	1965	1970
Вся промисловість			
1940	438	748	1178
1960	100	171	269
Електроенергетика			
1940	517	632	1222
1960	100	122	236
Машинобудування та металообробка			
1940	785	1766	3318
1960	100	225	423
Промисловість будівельних матеріалів			
1940	1872	1766	4497
1960	100	225	240
Легка промисловість			
1940	328	552	767
1960	100	168	234
В тому числі текстильна промисловість			
1940	382	704	945
1960	100	185	248
Харчова промисловість			
1940	258	381	554
1960	100	148	215

**Таблиця 4. Капітальні вкладення (млн. крб. у відповідних цінах)
Херсонської області**

Роки	Всього капіталовкладень	В тому числі		
		Державних і кооперативних підприємств	Радгоспи	Населення на будівництво власних будинків і квартир
Разом за 1961-1965	973	733	180	60
1966	226	169	45	12
1970	364	294	61	9
Разом за 1966-1970	1468	1143	276	49

Таблиця 5. Темпи росту валової продукції за галузями промисловості Одеської області (у відсотках до відповідного року)

Галузь	Роки		
	1966	1968	1970
Вся промисловість			
1960	152	178	210
1965	107	125	148
Хімічна і нафтова			
1960	225	299	418
1965	118	157	220
Машинобудування та металообробка			
1960	197	245	299
1965	109	136	165
Промисловість будівельних матеріалів			
1960	147	165	198
1965	112	126	151
Легка промисловість			
1960	118	157	180
1965	108	144	165
Харчова промисловість			
1960	145	160	182
1965	104	114	130

**Таблиця 6. Капітальні вкладення (млн. крб. у відповідних цінах) в
Одеській області**

Роки	Всього капіталовкладень	В тому числі		
		Державних і кооперативних підприємств	Радгоспи	Населення на будівництво о власних будинків і квартир
1961	442	350	69	23
1965	770	667	85	18
Разом за п'ятирічку	3045	2573	374	98
1966	746	632	96	18
1970	884	734	135	15
Разом за п'ятирічку	4018	3350	585	83